

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΑΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

3
—
1906

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

ÉDITIONS

GRÉGORIADÈS

E.Y.D της Κρήτης
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

‘Ο Μαρχιανὸς 533, γεγραμμένος ἐπὶ χάρτου τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, εἶνε κῶδιξ ἀξιολογώτατος περιέχων ἔργα τοῦ καρδιναλίου Βησσαρίωνος. Καὶ ἐν μὲν φ. 1⁶ προτάσσεται «Πρόλογος τοῦ βλου βιβλίου Βησσαρίωνι τῷ τῶν ιβ^α ἀποστόλων καρδηναλίῳ συντεθειμένου». Ἐχει δὲ ὁ Πρόλογος οὗτος ὡδε-

Τῶν ἐνταῦθα ἐκκειμένων λόγων οἱ μὲν ἔτι νέψ ὄντι καὶ ἄρτι πρώτως ἡμμένῳ τῆς περὶ τὸ συγγράφειν γυμνασίας ἐκδέδονται μήτε τινὰ πω βαθμὸν ἱερωσύνης ἔχοντι πάνυ τε τὴν ἡλικίαν ἀπαλῷ ἔτι μοι ὄντι, τῷ πρὶν μὲν τῆς Νίκαιῶν ἀρχιερεῖ γενομένῳ, νῦν δὲ εἰς καρδηναλίουν δ τῆς ἀγίας ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τελοῦντι, τοῦνομα Βησσαρίωνι, τὸ γένος ἐκ Τραπεζοῦντος. ἐν Κωνσταντινουπόλει τραφέντι καὶ παιδευθέντι· οἱ δὲ καὶ ἑρεζῆς ἀεὶ τοῦ χρόνου προβαίνοντος ἐν τῷ τῆς χρείας ἐκάστοτε παριστάμενῷ, ὡς ὁ καιρὸς ἐδίδου ὑπηγορεύθησαν, οἱ μὲν ἐν ιερεῦσι τελοῦντός μου, οἱ δὲ ἡδη καὶ γενομένου ἀρχιερέως. Ὁ δὲ τελευταῖος περὶ τῆς τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως πρὸς τῇ μακρῷ ἐς Κωνσταντίνου δεσπότην ἐπιστολὴ ἡδη καὶ ἐς τὸ τῶν καρδηναλίων ἀνηγμένου ἀξίωμα. Οὓς, εἴ καὶ μὴ πολλοῦ τινος ἀξιού λόγου εἰσὶν, ὡς οίκεια γεννήματα ὅμως φιλοῦντες ἐν τούτῳ αὐτοὺς τῷ βιβλίῳ πρὸς ὑπόμνησιν ἡμῶν κατὰ μᾶλλον ἢ ἐτέρων ὀφέλειαν ἔξεθέμεθα:—

Ἐν δὲ φ. 2^α κ. ἐ. περιλαμβάνεται ὁ ἑζῆς Πίναξ τῶν περιεχομένων, εἰς δν προσέθηκα ἐν ἀρχῇ τὴν σημείωσιν τοῦ φύλλου τοῦ κώδικος, ἐν ἣ ἀρχεται ἔκαστον αὐτῶν.

Πίναξ τῶν περιεχομένων ἐκ ταύτη τῇ βιβλῳ.

φ. 3 ^a	Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Βισσαρίωνα.....	α'
φ. 12 ^a	Μονωδία ἐπὶ τῷ Ῥωμαϊκῷ βασιλεῖ Μανουὴλ τῷ Πα- λαιολόγῳ.....	6'
φ. 15 ^b	Προσφωνηματάς τὸν βασιλεῖαν τῆς Τραπεζούντος Ἀλέ- ξιον τοὺς μέγαν Κομνηνὸν.....	γ'
φ. 23 ^b	Παραίτης ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σερίκης.....	δ'
φ. 25 ^b	Μονωδία ἐπὶ τῇ δεσποινῇ τῆς Τραπεζούντος Θεοδώρᾳ τῇ μεγάλῃ Κομνηνῇ.....	ε'
φ. 29 ^b	Ἐπέσχα μονωδία ἐπὶ τῇ αὐτῇ.....	ε'
φ. 35 ^a	Ἐτέρα μονωδία ἐπὶ τῇ αὐτῇ.....	ζ'
φ. 38 ^a	Στίχοι ἡρωικοὶ ἐπιτέλφιοι ἐπὶ τῷ.....	η'
φ. 38 ^b	Στίχοι ἱστορικοὶ ἐπιτέλφιοι ἐπὶ Γεωργίῳ τῷ Ἀυτούτῳ	θ'
φ. 39 ^a	Κανὼν εἰς τὸν ἄγιον Παντελεήμονα.....	ι'
φ. 42 ^b	Ἐ Επιστολὴ	ια'
φ. 44 ^a	Ἐτέρα εἰς τὸν αὐτὸν.....	ιβ'
φ. 47 ^a	Ἐτέρα Γεωργίῳ τῷ Ἀυτούτῳ.....	ιγ'
φ. 48 ^a	Στίχοι ἱστορικοὶ ἐπιτέλφιοι ἐπὶ τῇ βασιλίσσῃ Κλεόπη.	ιδ'
φ. 48 ^b	Στίχοι ἱστορικοὶ ἐπιτέλφιοι ἐπὶ τῇ βασιλίσσῃ Θεοδώρᾳ	ιε'
φ. 49 ^b	Στίχοι ἱστορικοὶ ἐν πέπλῳ ἔχοντι τοὺς βασιλεῖς Ῥω- μαίων Μανουὴλ καὶ Ἐλένην ἐν σχήματι λαΐκῶν τὲ ¹ καὶ μοναχῶν	ισ'
φ. 50 ^a	Ἐπιστολὴ Θεοδώρῳ δεσπότῃ τῷ Πορφυρογεννήτῳ..	ιζ'
φ. 51 ^a	Ἐτέρα τῷ αὐτῷ	ιη'
φ. 51 ^b	Ἐτέρα Παύλῳ τῷ Σοφιανῷ.....	ιθ'
φ. 52 ^a	Ἐτέρα Δημητρίῳ τῷ Πεπαγωμένῳ.....	ιχ'
φ. 53 ^a	Ἐτέρα Νικηφόρῳ τῷ Χειλέῳ.....	ιχα'
φ. 53 ^b	Ἐτέρα Διονυσίῳ Ιερομονάχῳ.....	ιδ'
φ. 55 ^a	Ἐτέρα νομοφύλακι τῷ Εὐγενικῷ.....	ιγ'
φ. 56 ^a	Ἐτέρα Ματθαίῳ καὶ Ἰπιδώρῳ τοῖς Ιερομονάχοις....	ιδ'
φ. 58 ^b	Λόγος ἡθικὸς περὶ ἀρετῶν ἐκ προσώπου Ἰωάννου Δά-	

¹ Ενταῦθα τε ὡς καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ καὶ ἐν τῇ κατωτέρῳ ἐκδιδομένῃ ἐπιστολῇ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Κωνσταντίνον Παλαιολόγον τὸ τε φίρεται πάντοτε ἐν τῷ κώδικι μετὰ τόνου (τὲ).

- σκαρι τοῦ Λισσοτάχου πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον. Ἐν κε' κεραυνίοις διηρημένος..... κε'
- φ. 107^α. Δικαινικὸς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἡ περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὥς ἐκ προξώπου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γραπτοῦντος Δοσιθεού..... κε'
- φ. 131^α. Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα..... κε'
- φ. 167^α. Ὁμιλία εἰς τὸ Μακάριος ἀνθρωπὸς ὃς εὗρε τοφίαν καὶ θυντὸς ὃς εἶδε φρόνησιν..... κη'
- φ. 183^α. Πρὸς τὸν βασιλεῖαν Ῥωμαίων τὴν σύζυγον ἀποβαλλόμενον παραμυθητικὸς καὶ κθ'
- φ. 191^α. Πρὸς τὸν αὐτὸν παραμυθητικὸς βος λ'
- φ. 199^α. Πρὸς τὸν αὐτὸν παραμυθητικὸς γος ἐν φῷ καὶ περὶ ἀθανασίας φυγῆς καὶ τώματος ἀναστάσεως..... λα'
- φ. 208^α. Προσφώνημα ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς ἐν Φεραρίᾳ Ακτίνων καὶ Γραικῶν οἰκουμενικῆς συνοδου..... λε'
- φ. 212^α. Δογματικὸν ἡ περὶ ἐνώσεως..... λγ'
- φ. 238^α. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς Ἀλεξιον Λάζαρον τὸν Φιλανθρωπινὸν. αἰτήσαντα. λδ'
- φ. 268^α. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν δεσπότην καὶ Κωνσταντίνον... λε'

Τὰ ἐν τῷ Πίνακι τούτῳ περιλαμβάνονται πάντα ἐν τῷ κώδικι, εἰ καὶ τιν' αὐτῶν φέρουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσι τοῦ κώδικος ἐπιγραφὴν διατετυπωμένην ἄλλως ἢ ἐν τῷ Πίνακι. Ἄλλ' οἱ ἐν φ. 38^α περιλαμβανόμενοι Στίχοι ἐπὶ τῷ Ἀμηρούτῃ καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν εἶνε δι' ἀγνωστον λόγον διαγεγραμμένοι μέγρις ἀφανείας, καὶ αἱ ἔνωτέρω δὲ παρατεθεῖσαι ἐπιγραφαι αὐτῶν εἶνε ὄμοιως διαγεγραμμέναι ἐν τῷ Πίνακι οὕτως, ὡς τε οὐδὲ κανὴ ἡδυνήθην νάναγνώσω τὸ τέλος τῆς πρώτης αὐτῶν. Δὲν τελευτῶσι δ' οἱ Στίχοι ἐκεῖνοι ἐν τῷ φ. 38^α, ἀλλ' εἴπετο φύλλον κεκομιμένον νῦν, οὐ περιλείπεται μόνη ἡ ὁράχις· σώζεται δὲ μόνον ἐν φ. 39^α τὸ τέλος τῶν ὅπ' ἀρ. θ' Στίχων, ὡνή μὲν ἀρχὴ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει ἔχει πόρον τ' ἐφευρεῖν ἐν πέλονσιν ἀπόδοσις, τὸ δὲ τέλος δόξης καὶ χαρᾶς καὶ διδίου βίου.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐν τῷ κώδικι περιεχομένων λόγων

καὶ ἐπιστολῶν, ὃν ἀντέγραψα ἵστα σχετίζονται πρὸς τὰ κατὰ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, γενῆσεται λόγος ἀλλαγοῦ. Ἐνταῦθα δὲ ἐκδιδὼν τὴν πρὸς Κωνσταντίνον τὸν Παλαιολόγον ἐπιστολὴν, οἵτις διά τε τὸ μῆκος καὶ τὸν γραμμῆρον αὐτῆς δύναται ὄρθως νὰ ὀνομασθῇ ὑπόμνημα. Εγειρόμενη ἡ ἀντι-

Βησσαρίων καιροδινάλιος

Κωνσταντίνω δεσπότη τῷ Παλαιολόγῳ χαιρεῖν.

Τρίτην ταῦτην ἐπιστέλλων δοι, χράτιστε δέσποτα, μετὰ τὸ τὸν
ἰσθμὸν ταχικόθηνται, οὐκ ἀπεικός, οἷμαι ποιεῖν πολλάκις περὶ τῶν αὐ-
τῶν γράφων. Οὕτω με τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος ἢ τε τῆς φυγῆς
ἄρρητος ἡδονὴ, ἢν, τῆς ἀληθείας μοι μαρτυρούσης. Ὡς ἐπ' οὐδενὶ
τῶν ἐκ παιδὸς συμβάντων μοι κατατυμένων διηνεκῆ τε καὶ ἀκμή-
ζουσαν ἐπὶ τοσοῦτον ἡδη χρόνον ἔσχον, κινοῦσι καὶ μὴ βουλόμενον
γράψασιν ἐκφαίνειν τὸ πάθος.

Χαίρων τοίνυν αὐτὸς καὶ πόσην εἰσι καρπούμενος εὐφροσύνην, ὁ πάλαι ποτ' ἐπόθουν καὶ ποθῶν ἴδειν ἐπεθύμουν τετελεσμένον ὄρων οὐχ ἦκιστα, σοὶ καὶ τῷ γένει συγχαίρω καὶ πᾶσιν ὅλως τοῖς "Ἐλλησι, πρό- 10 τερον μὲν οὐ ψυχὰς μόνον, ἀλλ' οἷον καὶ αὐτὴν τῶν σωμάτων ἀνα-
κειμένοις τὴν φύσιν καὶ συγκαταπεπτωκόσιν αὐτῷ τῷ ἴσθμῳ, νῦν δ' ἀγερθέντος διὰ σοῦ καὶ αὐτοῖς τὴν τε ἀνδρείαν τὴν τε φύσιν συναν-
στησομένοις, τὰ τε ἑκτὸς πάντα καὶ τὴν ἐν τούτοις εὐδαιμονίαν, εἰ-
ρήσθω δὲ πών θεῷ, σοῦ ἡγουμένου ἀποληψομένοις. Σοὶ δ' ὅτι τὰς κοι- 15
νὰς ἐλπίδας οὐκ ἔψευσας, μᾶλλον δ' ὅτι καὶ πολλῷ αὐτὰς ὑπεριβά-
λου τῷ μέτρῳ συγχαίρων, πολλὰ ἐκ θεοῦ εὔχομαι ἀγαθὰ καὶ μακρὰν
ἐπὶ πᾶσι ζωὴν, τὰς τὰ μακρὰ ἡμῶν καὶ πολυτελῆ ὥστε ἀναστῆναι δέον-
ται πτώματα. Σὺ γάρ σφόδρα καὶ πρὶν ἐπεθύμεις ἡρωικὰ ἐπιδειξα-
θεῖς ἔργα, καὶ νῦν ἀμα τε ἀφορμῆς καὶ δυνάμεως ἐπελάσσου καὶ πρὸς 20
ἔργα ἐχώρησας, θεμέλιον οὐκ ἀγενὲς τοῖς μᾶλλουσι προκαταβαλόμε-
νος πράγμασι. Σοῦ τὴν φύσην οἶδα πόσας ἀναφλέγει ζῆλος τῶν πα-
λαιών ἔκεινων ἀνδρῶν κακὰ μικρὰς ἀφορμῆς μεγάλα διαπράξασθαι δυ-

9 (καὶ κατωτέρω). πάλαι 9-10. οὐχίκιστα 16. ὑπερθάλλου
21. θεμέλιον καὶ διέζθωσιν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφίντος θεμέλια οἰγενές

νηθέντων. Οὐκ ἀγνοῶ οίκα καθ' ἑκάστην λογοῦ. οίκ ἐπιθυμεῖς, οίκ δικαιοῦ. ἀ τῷ νῷ συλλαμβάνεις κατάδειπνος τέλος ἔχενεγκεῖν πάντα μηχανῆς τρόπον. Οὐκ ἀφίεται παρεπτήσεις οὐκ τὸν θεόν αύτούς μηχανόν, ἀπόπτην, συνεργάτην καὶ θεόν. Ἐκείνος τε γὰρ φιλένθρωπος καὶ φιλάρετος, σὺ τε ἀξιος ὑπηρέτης ἵκεινον, πολὺν τῶν ἄρετῶν ποιούμενος λόγον. ὃν δέδηλα σὺ τὰ μέλλοντα μόνον ἀλλ' ἡδη καὶ τὰ παρόντα προσθίκευ εἰς τὸ μέσον, οὐ κακίας, οὐδὲ ἀμελείας τε καὶ ἁρπάντης, οἱ τοιούτου συναχθέντες χρόνον οὐκ ἀπεικότως κύτοι τε ἀπολιθωμένην καὶ τὰ πρότερα ἀπωλεσκεν. Ἀλλὰ νῦν τὴν ἐναντίαν,
10 σοῦ ἕγαμμενον τε καὶ ὑποδεικνύντος. ιόντες. τοις ἐναντίοις τε καὶ πάντας ἀγαθοῖς ἐντευξόμεθα.

Ταῦτα με εὐρράκινε, ταῦτα ἐν ἀρρήτῳ ἡδονῇ κατέχει, ταῦτα μοι γλυκυθυμίαν ἀδιάκοπον ἔμποιει· ὃν τὰ μὲν ἡδη γεγενημένα, τὰ δὲ ὡς ἐψόμενα τῷ φανταστικῷ τῆς ψυχῆς ὄφθαλμῷ οὐ στοχάζομαι μόνον, ἀλλ' οἷον ἡδη ὄρῳ.

Ταχίσας μὲν οὖν τὸν ἰσθμὸν, βασιλικώτατε ἅνερ, ἄριστα καὶ ἀξιώς σαυτοῦ ἔσουσεώς μὴ μέχρι δὲ τούτου διανοηθεῖς στῆναι, ἀλλὰ προσέτε καὶ πολὺν ἔκεισθαι ιδρύσασθαι, ἔτι μᾶλλον ἀξιαθάτος ἔλογίσω.

Καὶ γὰρ ἄνευ μὲν φυλάκων οὐδὲν ἀν ποτε δυνηθεῖν μόνα τὰ ταίχη·
20 φύλακες δὲ ἄνευ παρακειμένης πόλεως τε καὶ πολιτείας οὐτ' ἀν ικανοί, οὐτ' ἀν μόνιμοι τε καὶ βεβαῖοι εἰεν, οὐτ' ἀν ἐν ἀπασι καὶ τοῖς
|| ἀναγκαῖοις καιροῖς δύναιντ' ἀν ἐκ τοῦ προχείρου παρεῖναι. Καὶ τούτου μάρτυς ὁ χρόνος καὶ τὰ προλαβόντα παθήματα. "Οθεν εἰ μὲν γέγονεν εἴτε καὶ γίνεται, ταῦτα γίνεται ἀπερ ἐδει γενέσθαι· εἰ δ'
25 οὐπώ καὶ νῦν ἀρχὴν ἔλαθε, καλῶς ἀν ἔχοι καὶ ἀρξασθαι καὶ τελεῖσαι, μᾶλλον δὲ γε καὶ ἀναγκαῖως καὶ οὐ χωρίς οὐκ ἀν ποτε σχοῖν καλῶς οὐδὲ ἀν ἔργον τετελεσμένον ρήθειν. Καίτοι καὶ τούτου γεγενημένου, εἰ μὴ καὶ τὰ βασιλεια ἔκει ιδρυθεῖν καὶ προκαθημένη τῶν ἀλλων γένοιτο πόλις, οὐκ ἀν δυνηθεῖν τοσοῦτον. Τὸν γὰρ ἐντὸς
30 τῆς Πελοποννήσου σὺν θεῷ μηδὲν δεδιότων, περὶ τὸν ἰσθμὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δαι τὸν ἄρχοντα ἐγγρονίζειν, τὰ μὲν ἐπικουρήσοντα τοῖς ιδίοις, εἰ τις ἐπέλθοι τῶν πολεμίων, τὰ δὲ ἐκδραμούμενον ἐν τοῖς προσήκουσι χρόνοις κατὰ τῶν παρακειμένων ἔχθρῶν καὶ μὴ τοὺς καιρούς

5. σὺ 10. ὑποδεικνύντος 13 (καὶ κατωτέρω). μὲν
28. ιδρύνθειν 30-31. ἐπιτοπολύ

ἀπολλύντα τῇ ἀπουσίᾳ. Ἐλπὶς μὲν γάρ ἔστι σὺν θεῷ τῷ τε διὰ θαλάσσης τῷ τε πεζικῷ ὑπῶν τε καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν στρατῷ, οἱ πάντες τανῦν ωςπερ εἴς ἐνὸς θείου συνθήματος κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐκενθίθησαν, τελέως αὐτούς τῆς Εὐρώπης ἀπελαθῆναι καὶ ἡμᾶς ἐν παντελεῖ ἵστηθε ἐλευθερίᾳ μηδὲν δεδιότας, μήτε τοσαύτης φυλακῆς 5 δεομένους. Βεβίνα μέντοι βουλέυεθαι καὶ προκαταλαμβάνειν ἀνάγκη, ἀ καὶ ἀποτυγχάσαι, διπερ ἀπείτη, συνοίσει τε ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τὰ γοῦν ὄντα σῶς διατηρήσαι, ἄλλως τε καὶ, τῶν νῦν ἰχθρῶν ἀποικισθέντων, οὐκ ἀνέλπιστον ὡς ἄλλους ἴσως ἔξομεν ὁμοροῦντας, ἀνθρώπους πάντας ὄντας καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις πάθεσιν ὑποκειμένους, ἀφ' οὗ 10 ὃν φυλάττεθαι καὶ τὰς ἐκείναν προκαταλαμβάνειν ἐπιχειρήσεις νοῦν ἀν εἰη ἔχοντων ἀνθρώπων.

Οὖμικρὰ συμβαλεῖται πρὸς δύναμιν καὶ τὰς μελλούσας ἐλπίδας ὥμων τούς τε ἰθελοντάς ὄθενοῦν τῶν Ἑλλων χώρων τὴν ἐν Πελοποννήσῳ οἰκησαν αἰρουμένους ἀσμενον ὑποδέξασθαι, ἀσυλίας ιερὸν ἀνεῳ- 15 γότα αὐτοῖς, αὐτὸν τε νόμῳ πολέμου ὡς πλείστων τε σπεύδειν κρατῆσαι καὶ τοὺς κεκρατημένους οὐχ ὡς δούλους, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς Ισοὶς τοῖς ἄλλοις Πελοποννησίοις ἐξ αὐτὴν ἀγθῆναι τὴν Πελοπόννησον, καὶ ταῦτα ὡς ἀν τάχιστα διακραγθῆναι καὶ πρὸ τοῦ τοὺς νῦν ἀμειφθῆναι τῆς Εὐρώπης δεσπότας. Εἴθουλόμην μὲν γάρ εἶναι πολλαπλασίω τῆς 20 τε νῦν ἐν Πελοποννήσῳ αὖσης δυνάμεως, ἦν τε ἡ φήμη φησὶ κάγὼ οὐκ ἄνευ λόγου πρὸς τοὺς πυνθανομένους δισχυρίζομαι. Οἶδα μέντοι καὶ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα πάντως οὐκ ἀγνοῶ, κάντεῦθεν ὡς τὰ μάλιστα τοῖς ἡμετέροις συνοίσουσαν πράγμασιν τὴν Ἑλλα παρακειμένην δύναμιν ἡμετέραν γενέσθαι καὶ βούλομαι τε καὶ εὔχομαι· 25 οὐ καὶ σὲ μέγιστον λόγον ποιεῖσθαι σαφῶς εἰδὼς, ὅμως οὐκ ἀποκνῶ δεῖσθαι τε καὶ προτρέπειν· οὐ μήν ἄλλα καὶ τοὺς τε νῦν ὄντας Πελοποννησίους, ὃν τὰς τε ψυχὰς οἴδα γενναίας καὶ ἐμφρονας τά τε σώματα ῥωμαλέα, γυμνοὺς δὲ ἄλλως ὅπλων καὶ ἀγυμνάστους, τὸ μὲν τῇ τῶν βαρίσων ἐπιστατῶν ὡμότητι καὶ ταῖς ἀπτυνέσιν εἰςπράξεσι, τὸ δὲ 30 τῇ κρατησάσῃ τοῦ γένους μαλακίᾳ τε καὶ βλακείᾳ. Τούτους τε οὖν τούς τε ἄλλοθεν ἐνταῦθα ἡ ἐκουσίως ἡ βίσ, ὡς εἰρηται, διὰ σοῦ μετ-

1. ἀπολλύντα	8-9. ἀπωκισθέντων	21. οὕσης δυνάμεως ἐν πελοποννήσῳ
μεως	24 (καὶ κατωτέρω). ταμάλιστα	26-27. δεῖσθαι τε
σθαι τε	32. μετοικίσοντας	
29. φωμαλαία		
πεος καλλινομημον τομ. Γ'.		

οικήσοντας πάντας ἀμα γυμνάζειν δύοκα ἀμελήσεις καὶ πρὸς τοὺς ἄληθινοὺς ἀγῶνάς τε καὶ πολέμους στομοῦν καὶ ρύθμοῖς. 'Ἄλλο' ἀποδώσεις μὲν αὐτοῖς τὰ ὄπλα, κουφίεις δὲ τὰ βήρη καὶ τὰς ἀλόγους εἰςπράξεις, ἔναστήσεις δὲ καταπεπτωκότα αὐτοῖς τὰ φρονήματα καὶ τὴν δ ἀρχαίαν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς ἀποδώσεις' τό τε γεωργικὸν τό τε στρατιωτικὸν διακρίνεις ἐν μέσαι καὶ δσον μάχιμον ἡπὸ τοῦ εἰρηνικοῦ ἔκλεξανος, ἵκαντέρω ἀποδώσεις τὰ ίδια, μίαν τέχνην, ἐν ἐπιτήδευμα μετιέναι ἕκατεροις νομοθετήσας.

φ. 269a Καὶ γάρ ἔστι μὲν τι || φυσικὸν, ἔστι δέ γε καὶ διδακτὸν ἡ ἀνδρεία,
 10 καὶ οὐκ ἀν τις ἄνευ μαθήσεώς τε καὶ μελέτης πρὸς ἀνδρείαν ἐπίδοσις γάνοιτο. "Οθεν τοὺς τε εύφυεστέρους τοὺς τε ἀμβλυτέρους τὴν φύσιν πάντας ὅμοιώς ἐν οἷς ἀν ἀξιόλογοι βούλωνται γενέσθαι ταῦτα καὶ μανθάνειν ἀνάγκη καὶ μελετᾶν. "Ωςπερ οὖν Δημοσθένης, τί ἀν εἴη τῶν ἐν φητορικῇ πρῶτων πυνθανομένου τινός, 'Υπόκρισις ἀπεκρίνατο, τί
 15 ἀν εἴη δεύτερον ἢ τρίτον, ταῦτὸ ἀπερήνατο, οὗτο καὶ τῶν ἐν πολεμικοῖς τὰ πρῶτα καὶ μέσα καὶ τελευταῖα οὐκ ἀν ἀπεικότως μάθησις τε καὶ ἀσκησις καὶ μελέτη εἶναι φῆσεί καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὡς ἄνευ γε τούτων οὐδὲν συντελέσει τὸ τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ δεινὰ ἐρρωμενιστέραν γίνεσθαι φύσει. Καὶ δηλοῦσιν ὅσα τῶν γενῶν τὰ μὲν τῇ γυμνασίᾳ, τὰ
 20 δὲ τῇ ῥάστωνῃ εἰς αὐτὰ τάναντία τοῖς προτέροις ἀπήχθησαν ἡ ὅσα ἀνδρικώτατα ἐν ἑνὶ τινὶ τῶν πολέμων εἶδει δύντα, ἐν τοῖς λοιποῖς διὰ τὸ μὴ θίσαι οὐδὲν ὅλως ισχύουσιν. Λακεδαιμόνιοι μὲν γάρ, ἀσπίοις καὶ δόρασιν ισχύοντες, ἐν πέλταις τε καὶ ἀκοντίοις οὐδενὸς ἀξιοῦ ήσαν· Θρᾷκες δὲ, ἐν πέλταις καὶ ἀκοντίοις κρατοῦντες, τὸ μηδὲν ήσαν ἐν
 25 οἷς Λακεδαιμόνιοι έθαυμάζοντο. Σκύθαι δὲ, τόξοις ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους εὐδοκιμοῦντες, ἐν οἷς Θρᾷκες ἢ Λακεδαιμόνιοι τὸ κράτος είχον, τούτων οὐδὲν διαχειρίζεοθαι ηδεσκαν. Καὶ αὖ, ἵνα τάλλα πλεστα δύντα παρῷ παραδείγματα, Θηβαῖοι μὲν, 'Αγησιλάου συγνώς ἐμβάλλοντος εἰς τὴν αὐτῶν καὶ κακοῦντος αὐτοὺς, καίτοι μὴ σφόδρα
 30 πολεμικοὶ πρότερον δύτες, οὗτως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐγυμνάσθησάν τε καὶ τὰ πολεμικὰ ἤσκησαν, ὡςτε παρὰ μικρὸν ἐλθεῖν καὶ αὐτὴν τὴν πανταχοῦ γῆς θαυμαζομένην Σπάρτην ἐλεῖν. Λυδοὶ δὲ, πολεμικώτατοι δύντες, ὑπὸ Κύρου ἀφηρημένοι τὰ ὄπλα, ἰστατεῖς τε καὶ παντηγύ-

2. ἀγῶνας τε 10. μαθήσεως τε 15. ταυτὸ 24. τομπδὲν
 25. σκύθαι 31. παραμικρὸν

ρεσιν ἐθισθέντες σχολάζειν, οὗτως ἐμπλακίσθησάν τε καὶ ἔχαυνώθησαν, ὡς γυναικῶν μηδὲν διαφέρειν. Τοσοῦτον ἡ γυμνασία καὶ ἡ ἀσκησίς δύναται, ἢ τάνατος.

Διὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς τοὺς σαυτοὺς γυμνάσεις, διδάξεις τὰ ταχτικά, τὰ πολεμικά, τὰ στρατιωτικά, καὶ οὕτως αὐτοὺς εἰς ἀπαντά ἔχων 5 χρησίμους μεγάλα δι' αὐτῶν ἀπεργάση. Τῶν Πελοποννησίων κρατεῖς, τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχεις· οἱ ὑπὸ Λυκούργου καὶ τῆς ἐκείνου νομοθεσίας, ὡς οἶδας, ἐκπαιδός γυμναζόμενοι τὴν Περσῶν ἐν μὲν Πλαταίσις ἐκ παρατάξεως κατηγωνίσαντο δύναμιν, ἐν δὲ Ἀσίᾳ μετ' Ἀγησίλαου διαβάντες εὐαριθμητοι μετὰ μεγάλου φρονήματος ἐτροπώ- 10 εαυτοῦ. Ὡν εἰς ἀνὴρ Ελένηςπος, στρατηγὸς Καρχηδονίοις πεμφθεὶς, τὴν Ῥωμαίων ἀκμάζουσαν τότε συνέτριψε δύναμιν, καίτοι στρατηγοῦ αὐτῶν ἡγουμένου τοῦ καρτερικωτάτου καὶ δικαιοτάτου ἀνθρώπων, Μάρκου Ἀττιλίου· ἄλλος αὖ Γύλιππος ἐν Σικελίᾳ τὸν ἀναρίθμητον Ἀθηναίων στόλον ἡράνισεν· Βρασίδας Χαλκιδεῖς, Ἀγησίλαος 15 Αίγυπτίους, Λύσανδρος καὶ Καλλικρατίδας ἄλλος ἄλλους τῶν ἐπικαλλισαμένων αὐτοὺς διεσώσαντο. Οἱ Ἀθηναίοις, πλείστον τῷ τότε δυναμένοις ἀνθρώπων, ὡς διεπόται δούλοις ἐπέταττον. Μετὰ τούτων ἡσκημένων καὶ γεγυμνασμένων παρατατόμενος καὶ αὐτὸς οὐδὲν ὁ τι τῶν μεγάλων οὐ κατορθώσεις, τὴν Εὐρώπην ἐλευθερώσεις. Τούτου γε- 20 γενημένου ἄλλος Ἀγησίλαος νέος μετὰ τῶν νέων Λακεδαιμονίων, οὓς αὐτὸς ἀναπλάσεις, ἐπει τὴν Ἀσίαν διαβήσῃ, τὴν πατρικὴν ἀποληφόμενος πάσσαν ἀρχήν.

Οὐ δει τὴν νῦν οὖσάν τοις καταφρονεῖν δύναμιν οὐδὲ ἀπελπίζειν τὰ μεῖζα. Οὐδὲν τῶν εἰς μέγα προβάντων δυνάμεως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μεγα 25 ἦν ἢ εἰς μέγα προκέκοφεν, ἀλλ' ὅπερ ταῖς τῶν ζῴων γενέσεσιν, οὕτω δὲ καὶ τοῖς πράγμασιν ἀρχὴν, αὔξησιν καὶ τελευτὴν ἰδωκεν ὁ θεός. Ἀπο μικροῦ πάντα ἡργμένα, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἴναι πρώτον παρηγμένα, είτα κατὰ μικρὸν εἰς ὃσον ἐνην ἡδηταὶ τε καὶ ἐπέδωκεν. Μνήσθητι Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ πόσης ἡργμένος δυνάμεως 30 || ἃς ὅσον προκέκοφε. Μὴ ἐπιλάθου τοῦ Κύρου καὶ οἵς ἐκείνος ἐπιτη- φ.269/ δεύμασιν ἐκ μικρᾶς, ταπεινῆς τε καὶ δούλης πάντων κρατοῦσαν τὴν

1. ἔχαυνώθησαν ἐκ τοῦ τὸ πρώτον γραφέντος ἔσχαυνώθησαν	4. δ-ατ		
ταῦτα	14. ἀττιλίου	16. κρατίδας	18. μετατούτων
24. οὐδαν	25 (καὶ κατωτέρω). ἔξαρχῆς		

πατρίδα ἀπέδειξεν. Αὐτὴ δὲ αὗτη πρεσβύτερα Ῥώμη, οἵθεν εἰς ταῦτα γράφω, οὐκ ὄλγοις καὶ ἀγενέσιοι, ἐξ ἀρχῆς πολίταις, ποιμέσι τε καὶ λγυσταῖς οἰκισθεῖσα, ἵπε τὰ τῆς σίκουμενης ἔσχατα τὴν ἡγεμονίαν ὥρισετο; Ὁ δὲ Σπαρταῖος πόλεμος οὐκ ἀπὸ ἰδομήκοντα ἡρυμένος 5 ἀνθρώπων ἐξ πολλας πολέμων μυριάδων καὶ τὴν γῆν καὶ θαλάττης ἀργουσαν Ῥώμην ἐξ τὸν περὶ ψυχῆς περιέστησε κίνδυνον; Ἄλλα τί μοι τῶν παλαιῶν; Ὁ μὲν Τεμίρ ἐκεῖνος, ἀπὸ ληστοῦ καὶ νομάδος τῆς Περσῶν ἐπικρατήσας ἀργῆς, ἐξήκοντα μυριάσι στρατοῦ, εἰσὶ δ' οἱ φασὶ καὶ ἔκατον, κατὰ πάσης ἦλασεν Ἀσίας τε καὶ Συρίας καὶ τῶν 10 παρακειμένων ἡμίν Τούρκων, πάντα κατακλύσας ὥςπερ τι βίκιον φέμισε. Αὗτοι δὲ οὗτοι οἱ νῦν ἡμῶν φεῦ ἐπιτάττοντες Τούρκοι, Ἐλληνοί βάρβαροι, ἀπὸ σφόδρα ὄλγων καὶ τοῦ μηδενὸς τῇ ἡμετέρᾳ ἵπε τασσούστον πολέμησαν ἀμελείχ τε καὶ φαστώνη.

Φύσιν ἔχει πάντα τὰ πράγματα, θειότατε δέσποτα, ἐπιμελείχ μὲν 15 καὶ μελέτη καὶ εὐνομίζ αὐξεσθαι τε καὶ ἐπιδιδόναι, τοῖς δ' ἐναντίοις ἀπομαραίνεσθαι τε καὶ σβέννυσθαι. Ταῦτα μᾶλλον ἐμοῦ οἶδας· ταῦτα παντὸς εἰσιν ἀληθέστατα· ταῦτά σου δέομαι μελετᾶν ὁσημέραι, ταῦτα μηδέποτ' ἐκβαλεῖν τῆς ψυχῆς.

Ἐπεὶ δ' ἀνευ εὐνομίας τε καὶ τῆς δεούσης ταῖς πόλεσι καταστά- 20 σιως τούτων οὐδὲν ὅφελος, μᾶλλον δ' οὐδὲ ταῦτ' ἀν γένοιντο, μὴ τῆς εὐνομίας ὡς τινος θεμελίου προκαταβληθέντος, καὶ τούτου φροντιστεί μάλιστα πάντων. Καὶ τὰ μὲν πονηρὰ τῶν ἴθῶν ἀφελῆ τε καὶ περικοψεις, ἀντειςάξεις δὲ τὰ χρηστότερά τε καὶ χρησιμώτερά, νόμους τιθέμενος, διατάγματα, φηφίσματα συγγραφόμενος. Οὔτε γὰρ αὐτὸς 25 τῶν παλαιῶν ἕκείνων ἀνδρῶν καὶ ὅσοι δημιουργοὶ γεγένηντο νόμων χείρων τι ἵση βουληθεῖς, οὔτε τὰ ἡμέτερα ἐλάττονος εἰ μὴ καὶ μείζονος ἐπανορθώσεως δέονται ἢ τὰ ἕκείνων. Καίτοι καὶ αἱ νῦν πανταχοῦ τῆς Ἰταλίας εἴτε ἀριστοκρατίαι, εἴτε δημοκρατίαι, εἴτε ἀπὸ τιμημάτων ἀρχαῖ ἰκάστοτ' ἐν τῷ καλοῦντι τὰς χρείας ἡ νέους, τίθενται 30 νόμους, ἐφ' ὅσον ἀν εἴη χρήσιμον διαρκέσοντας, ἡ τοὺς παρ' αὐτῇ ἥδη τιθέντας ὡς μηκέτι χρησίμους ἀκυροῦσιν ὡς ἀν αὐτοῖς πρὸς τὰ παρόντα συνοίσειν δοξεῖν. Οὐ γὰρ ἐπαινετέον ὥςπερ τὸ τινάς ἐξ προχειρου τολμᾶν ἀκυροῦν, μὴ μετὰ εὐλόγου τε καὶ εὐπροσώπου αἰτίας τε καὶ ἀνάγκης, οὕτως οὐδὲ τὴν σφροδράν ἔκεινην καὶ ἀλογον περὶ

17. ταῦτα σου

E.Y.A. LIBRARY
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πάντα εὐλάβειαν, γι' οὗτε τι τῶν καιμάνων μετακινῆσαι, οὗτε τῶν συνοισόντων οὐδὲν ἐκ νέου τολμῶμεν εἰςαγαγεῖν. Τοῖς θείοις γάρ τοῦτο μόνον νόμοις ἀποδοτέον, οἱ πρὸς πάντα καιρόν τε καὶ πράγματα χρήσιμοι τεθεινται. Τούς δέ γε ἄνθρωπίνους νόμους πρὸς τὰ ἑκάστοτε ἴνεστώτα πράγματα καὶ τοὺς τούτε καιροὺς ἀρμοζόμενους, τῶν πραγμάτων μεταβαλλομένων, κακείνους μεταβάλλεσθαι πάντως ἀνάγκη. Καίτοι οἱ γε ὑμέτεροι νόμοι καὶ οἱ τὸ φωματικὸν ἄμα καὶ Ἑλληνικὸν κέχρονται γένος οὐδὲν ὅ τι τῶν μετακινεῖσθαι δεοντῶν ἔχουσιν, ἀλλ' εἴ τι Ἑλλεῖτόν εστε προσθετέον· καὶ τὰ πονηρὰ ἔθη καὶ ἀ αὐτοὶ τῇ ἡμέρᾳ εἰςγάγοντεν βλακείσι καὶ μοχθηρίσ. ταῦτα ἀποκοπτέον, ἀ. εἰ 10 καὶ πᾶλαι ποτὲ φορητὰ ἔσταν, τοῦ γένους εὐδαιμονοῦντος καὶ μὴ πάνυ τοι πολλῆς δεομένου τῆς θεραπείας, ἀλλὰ καὶ τότε εἰ τούτων ἀπειχούντο, οὐκ ἀν εἰς τοῦτο δυστυχίας ἔξωσιλχν, καὶ νῦν ἀναγκαῖοτάτα αὐτῶν ἐφεκτέον ἔστιν, εἴ γε μὴ μέλλοιμεν τέλειον ἀπολέσθαι, ἀλλὰ τά τε ὄντα πῶσαι τά τε ἀπολωλότα ἐπανακαλεσθαι. Περικοπτέον 15 τὴν ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, τὴν ἐν σπριχοῖς ἵματοῖς καὶ διαχρύσοις τοῦτο μὲν ἀνδρῶν, τοῦτο δὲ γυναικῶν εἴτε ἐν κουλασῖς εἴτε ἐν ἱριπείοις, εἴτε ἐν ὅποιοις δήποτε σκεύεσι πολυτελειαν, τὴν ἐν πλήθει θεραπαινίδων, τὴν ἐν ταῖς τῶν φρενῶν ἐπιδόσεσιν ἀλογίαν, τὴν ἐν ἕορταῖς, τὴν ἐν γάμοις, τὴν ἐν ταφαῖς τε καὶ κήδεσι, τὴν ἐν οἰκοδομή- 20 μασι, τὴν ἐν τῇ λοιπῇ διαιτῇ δαπάνῃ. Οὕτω γάρ ἀν οὐ προδοσίαν, οὐ δωροδοκίαν, οὐ μαλακίαν οὐδεμίαν φοβηθησόμεθα κακουργίας. Γνώτωσαν ἀρετὴν τιμῶμενοι, οὐ πλούτῳ οἱ ἄνθρωποι· μὴ πλουτινόν ἀλλ' ἀριστίνδην ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐκλεγέσθωσαν καὶ τὸ πρωτεῖον ἀρετὴ μετίτωσαν. ὡς δὲλλης ἐτέρῳ πρὸς ἔτερον οὐκ οὕτης διαφορᾶς οὐδὲ ἀνι- 25 σότητος πλὴν ὅσων αἰσχρῶν φόγος ὄριζει καὶ καλῶν ἐπαίνος. Πᾶσι τούτοις οἱ πρὸν νομοθέτας ἐπέστησαν, πάντων ἐφρόντισαν. Μηδεμιφ ξείναι· η πόρναις χρυσὸν φέρειν, μπδεμιφ, καὶ τῇ εὐγενεστάτῃ, εἰ μὴ μεθύοις, πλείους μιᾶς θεραπαινίδος ἐπεσθεῖ· ὁ παρὰ Θουρίοις γενομένος νομοθέτης Ζάμολξις¹ ἔθετο, καὶ τούτοις καὶ ἄλλοις ὄμοιοις τὴν πο- 30 λυτέλειαν ως πορρωτάτω ἀπήλασαν. Οίδας οἰ; Σολῶν, οἰ; ὁ Διοκούρ-

1. οὗτε 6. μεταβαλομένων 9. ἐλλεῖπον ἔστι

¹ Ἐκ μνήμης κάντως γράφας ὁ Βησσαρίων θῆκεν ἐνταῦθα τὸν Ζάμολξιν ἀντὶ τοῦ Ζαλεύκου τοῦ θέντος τοῖς Δοκροῖς καλούχι τοῖς Θουρίοις τῶν νόμων περὶ οὐδέτερον. ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΧΙΙ, 21.

γος, οἵς ὁ Νομᾶς νομοθετήμασί τε καὶ διατάξμασί τὴν φιλοχρηματίαν ἀνεῖλον· οἵ γε καὶ τοῖς θεοῖς τὰς θυσίας ξυλίνοις καὶ πηλίνοις διωρίσαντο προφέρεσθαι σκεύεσιν. Οὐκ ἔστι πολλῶν δεομένους μὴ πολλὰ ἀμαρτάνειν, μὴ πολλοὺς ἀδικεῖν, μὴ πολλοὺς τὰ δυτικά ἄφαινεν· ὃντις ἔξ ανάγκης ἐκάπερος, οὐ μὲν πενίχη συντετριψμένοι, οἱ δὲ βλακείχη διατεθριψμένοι εἰς οὐδὲν οὔτε ἔκυτοις οὔτε τοῖς χρατοῦσιν οἵως εἰσὶ χοντροὶς καὶ ποσέτες τῇ τοπούτῃ πολυτελείᾳ μόλις ὀλεγίστοις πάμπλεστοι ἔξαρκοῦντες, οἱ μὲν ἀνδραπόδων οὐδὲν βελτίους εἰσιν, οἱ δὲ, καὶ εἴ τι ἴσχύουσι, τῇ ὀλεγότητι δύως οὐδὲν ὅ τι καὶ 10 ἀξίου λόγου διαπράξασθαι ἔχουσιν. Ως ἂν οὖν καὶ πλείστους ἀμαρτίας καὶ ἀρίστους τοὺς αὐτοὺς ἔχοις, μεγάλου σοι ἀγώνος, μεγάλης ἐπιμελείας δεῖσαι. Μνήσθητι τῆς περὶ τὸ νόμισμα Λυκούργου νομοθεσίας καὶ ὡς μέχρι τοσούτου τὰ τῆς ἀρετῆς ηὔπητα Λακεδαιμονίοις, καὶ τῆς ἀλλητῆς Ἑλλάδος ἐπρώτευον εὐνομίᾳ καὶ δοξῇ μέχρις ἀργύρῳ καὶ 15 χρυσῷ ἡ πόλις ἀδιατος, καὶ ὡς ἀμπελούχος τὸ ὁροφός καὶ ἀργυρός παρεισεφθάρη τῇ πόλει, καὶ τὸ τῆς πολιτείας ἐκείνης ἀκματὸν ἡμετέλονθη καὶ κατὰ μικρὸν παντελῶς ἀνερρύη.

Ταῦτα διὰ τοῦτο γέγραπται, διὰ τοῦτο ἀναγινώσκομεν, ἵνα ὥρελώμεθα, ἵν' ἐν κακοῖς ἀναγκαῖος μιμώμεθα, ἵν' ἐν νενοσηκόσι τοῖς πράγμασιν ἔχειθεν ἐκλεγώμεθα θεραπείσιν. Μᾶλλον ἴμοῦ ταῦτα καὶ τούτων ἔτι πλείω οἰδας, πολλὰ ἀναγνοῦς καὶ τῇ ψυχῇ παρακαταθέμενος. Χρῷ τῷ θησαυρῷ μιμήθητι ἢ τιμῆς· ἔργασαι ἀπέρ θαυμάζεις. Εἰ μὴ πάντα δυνήσῃ μηδὲ οὕτως εἰς αὐστηράν τε καὶ ἀκρατον ἀναγαγεῖν πολιτείαν, ἀλλ' οὐκ ὀλεγον τοῦ παντός κατορθώσαις ἀρέχειν τοῖς. "Ημερον τὴν φύσιν τὸ τῶν Ἑλλήνων ἔστι γένος, ἐπιμελητικὸν ἀρετῆς, μιμητικὸν τοῦ καλοῦ, φύσει γενναιόν τε καὶ φιλότιμον, πρὸς πᾶσαν παιδείαν ἔτοιμόν τε καὶ πρόσχειραν. Ἀγγθοῦ μόνον δεῖ καρυφαίου καὶ διδασκάλου, οἷος αὐτὸς εἰ, καὶ πρὸς πάντα εὐθὺς εὐπειθεῖς ἔψονται. Εἰ τι γάρ ἐν τούτοις τὰ νῦν ἀμαρτάνουσι, διὰ τοῦτο σφάλλονται, διότι κοινόν ἔστι τὸ κακόν καὶ ταῦτα παρὰ τῷ γένει τιμάται.

"Ατε οὖν μεγαλόφρονες καὶ τιμῆς ὄρεγόμενοι ἐκείνοις σχολάζουσι, μὴ βουλόμενοι, οἱ πλείους δέ γε καὶ μὴ δυνάμενοι ἢ κακῶς μὲν, τιμάται

2. ξυλίνοις ἐκ τοῦ τὸ κράτον γραφίντος ξυλίνοις	5. ἔξανάγκης
6. διατεθριψμένοι	18 (καὶ κατωτέρω). διατοῦτο
σκωμεν	ἀναγινώ-
26. γενναῖον τὲ	ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

δὲ δύως, ὡς ἐὰν αὐτοῖς ἦτις ἡ ἀληθής ἔστι τικὴ ἐν λόγῳ δειχθεῖν· ἵσσαι γάρ, φρονήσει κακοτυμημένοι ἀλλ' εἰ ἕογε φανείν, παρὰ πρώτων αὐτῶν τῶν χρατούντων μελετωμένη. ῥῆστα πάντες ἀκολουθήσουσι.

Πολλοὺς γάρ ἐγὼ τῶν ἐν τέκει καὶ λόγου ἔξιν ἀγθομένους μὲν ἐφ' οἷς πράττουσιν οἵδε καὶ σφές μεμφομένους, διὰ δὲ τὴν κοινὴν δύως 5 κακοκολιτείαν ἀ μὴ σφόδρα βούλονται πράττοντας. Σὸν οὖν ἔστιν, ἡγεμονικώτατε ἄνερ, κανόνας αὐτοῖς βίου καὶ στάθμην παραδόντα, τὴν εύνομωτάτην Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἐπανασώσασθι. Καὶ γάρ, εἰ μὴ φιλοσοφος γεγονὼς ἴβασίλευσας, ἀλλὰ βασιλεὺς ὃν ἐριλοσόφεις τε καὶ φιλοσοφῶν οὐ πάντη. Διὸ τὸ μὲν τοῖς πολεμικοῖς, τὸ δὲ τοῖς 10 σιρηνικοῖς καὶ πολιτικοῖς πολιτεύμασι || τὴν θρυλουμένην ἔκείνην εὐ- φ.270. δαμωνίαν ἀποδώσεις ταῖς πόλεσι καὶ ἀΐδιον ὄνομά τε καὶ εὔκλειαν ἔξεις καὶ ζῆσεις παρὸ τῇ μνήμῃ τῶν ὄψιγόνων ἀνθρώπων ἀθίνατος, οὐδὲ συναποθνεῖται σου τῷ σώματι ἡ φήμη τε καὶ τὸ ὄνομα ὡς τῶν πλειστῶν βαπτίσεων τε καὶ ἀρχόντων, ἀλλὰ τῇ νῦν εὐφημισχ ἀνάλογον 15 καὶ τὴν μετὰ θάνατον εὔκλειαν ἔξεις, ἀ παντὸς ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ πρότερα ποιεῖσθαι ἀνάγκη. Τίνα γάρ οἵτις περὶ σοῦ τὰ νῦν λέγεσθαι καὶ τίνα περὶ σοῦ τοὺς ἀνθρώπους δοξάζειν; Τοιαῦτα τῷ ὄντι καὶ τοσαῦτά εἰσιν ὡς μεγάλης ἀγρυπνίας καὶ πόνων σοι δεῖν ταῖς αὐτῶν ὑπολήψειν ἀποδοῦναι τὰ ἔργα συμβαίνοντα, καὶ μάλιστα νῦν, 20 ὅτε δυνάμεως καὶ τόπου ἐπικαίρου ἐπιλαβομένου σου οὐκέτι ἐν ἐλπίσι τὰ σὰ ὡς καὶ πρότερον ἡσαν, ἀλλ' ἦδη πάντες τὰ ἔργα ἐκδέχονται καὶ ταῖς αὐτῶν ἐλπίσιν ἀκαιτοῦσι τὰς πράξεις ἀναλογούσας. Καίτοι τί μεῖζον ἀν ἡτοσας ἐνταῦθα παρὸ θεοῦ ἀγαθὸν ἡ τοιαύτην περὶ σοῦ τῶν ἀνθρώπων φήμην κατακευασθῆναι; Τοῦτο γάρ σε ποθει- 25 νὸν τοῖς οἰκείοις, τοῦτο φοβερὸν πολεμίοις ἐργάζεται· τοῦτο τὰ ἡμῶν μὲν αὐξήσει, ἐλαττώσει δὲ τὰ ἐγχρῶν· τοῦτό σε ἀμείωτον ἀνάγκη διατηρεῖν καὶ παντὶ τρόπῳ αὔξειν τε καὶ πολλαπλασιάζειν πειρᾶ- σθαι. Δοξάς καὶ ὑπολήψειν ὡς τὰ πολλὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἀγε- ταὶ τε καὶ φέρεται γένος, καὶ ταῖς θυμασταῖς ταύταις ἡ κατα- 30 βελλόμενος καὶ πληττόμενος τὴν ψυχὴν φήμαις οὐδὲ ἀντιβλέψαι τολμῶσιν, ἡ θυμάζοντες ὡς θεούν τινα καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπονοίον- ται τὸν περὶ οὐ ταῦτα λέγονται. “Οθεν πολέμοι τε αὐτῷ ὑπεξιστα-

11. θρυλλουμένην 13. ἀθανάτα - 18. τιωδότι 19. το-
δαῦτα εἰσὶν 26. τοῦτο σε 29. ταπολλὰ 32. θεούν τινὰ

ται πάντες οἱ τε οἰκεῖοι μετ' εὐκοσμίας ἐν ἀπασιν ἔκουσιν. Διὸ καὶ τῶν μὲν νομοθετῶν οὐκ ἀλίγοι θεῶν οὐδείς καὶ συνουσίας, τῶν δὲ στρατηγῶν οἱ μάλιστα διαβόητοι συγγενεῖς αὐτῶν ἑαυτοῖς ὑπεκρίναντό τε καὶ διεφῆμισαν, καὶ τούτοις οἱ μὲν τὴν ἡγεμονίαν, οἱ δὲ τὴν δ νομοθεσίαν ἐπλέτυντε καὶ ἴδεντιώσαν. Ταῦτην οὖν ἔκείνοις τὴν περὶ ἑαυτῶν δόξαν, καίτοι μὴ ἀληθὴ οὖσαν, συνέχειν τε καὶ αὔξειν πάντα μηγχανώμενοι τρόπον, πειθέτωσαν καὶ εἰ τὴν περὶ οοῦ δόξαν καὶ οὐ μεγάλην μόνον ἀλλὰ καὶ ἀληθῆ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν κραταιοῦν τε καὶ βεβαίον καὶ πολλαπλασιάζειν πειρᾶσθαι, ὡς τούτου μεῖζον 10 οὐκ ἀν πρὸς τὸ μέλλον ἐφόδιον ἔξοντα.

Περὶ γα μην τὴν τῆς χώρας ἐπιμέλειάν τε καὶ τὴν τῶν καρκῶν φυλακὴν καὶ τῶν μὲν περιττῶν ἵξαγωγὴν καὶ διάθεσιν, τῶν δ' ἀναγκαίων τε καὶ οὐ πάνυ ἀφθόνων συντήρησιν, ἀντειςαγωγὴν τε τῶν ἀλλεπόντων, τὰ μάλιστα μὲν ἀναγκαιοτάτην οὖσαν, κακῶς δὲ καὶ αὐτὸν ἔχουσαν, φροντίσεις, ὡς οἷμα, ἀξίως καὶ τὴν τοῦ σίτου μάλιστα κωλύσεις ἵξαγωγὴν καὶ η περὶ ταῦτα, ὡς οὐκ ὥφειλεν, ἀταξία τηρεῖται, η πεινῶσι μὲν οἱ ἡμέτεροι, ἐμπιπλωνται δὲ οἱ ἀλλότροι, ταύτην ὡς βλαβερὸν διαλύσεις. Καὶ τοῦτο γάρ οὐδεμία ἔστιν οὕτω σμικρὰ πόλις ἐν Ἰταλίᾳ, οὐδεὶς οὕτως ἀσθενῆς ἄρχων καὶ ταπεινός, ὡς 20 μὴ φυλάττειν ἐν τῇ ἴδιᾳ ἄρχῃ, δεῖσαν. Καίτοι τί λέγω τὸν σίτον, οὕτως ἀναγκαιότατον δῆτα καὶ οὐ ἀνευ ζῆν οὐκ ἔστι; Τὰς τέχνας αὐτὸς, καὶ τούτων οὐ τὰς πρὸς τάναγκατά, πρὸς δὲ διαγωγὴν η χρηματισμὸν μόνον φερούσας ὄρωμεν μετὰ πόσης ἐπιμελείας παραφυλάττουσιν ἑκαστοι καὶ ὅπτε μὴ ἑτέροις διαδοθῆναι οὐδὲν ὁ τι οὐ μηχανῶνται. Ἡμεῖς δὲ, αὐτοὶ ἐνίστε λιμώττοντες, τὸν σίτον τῷ βουλομένῳ παντὶ συγχωροῦμεν ἀλογίστως ἔξαγειν.

'Ἐπι τούτοις καὶ τὸ χρῆμα τῶν λόγων, φ μόνος τῶν θησίων ἀνθρωπος διαφέρει καὶ τῶν βαρβάρων Ἕλληνες διακρίνονται, ἐν οἷς ποτε τὸ ἡμέτερον ἦκμακε γένος, καὶ ὡν πᾶσα ἐπιστήμην καὶ γνῶσις 30 καὶ τέχνη ἰδλαστησέ τε καὶ ἡνθησιν, ἀποδώσας αὐθίς τῷ γένει, θειότατε δέσποτα, καὶ οὐκ ἀνέξη τοσαύτη ἀλογίς συνέχεσθαι, ὡς ἀπαιδεύτους καὶ ἀμαθεῖς παρὰ τοῖς ἄλλοις νομίζεσθαι, καὶ ταῦτα τοῖς παρ' ἡμῶν πάντα παραλαβοῦσιν, καὶ διδασκάλων μὲν ἑκείνους οἰσθαι χώραν. ἡμᾶς δὲ μαθητῶν δεῖν ἐπέχειν, κάκινους μὲν ἐκ τοῦ 35 ὑπερέχοντος ὥς περ νομοθετεῖν, ἡμᾶς δὲ ὡς ἀνδράποδα ἐπεσθαι, καὶ

ταῦτα οὐκ ἀρχηγοὺς μόνον καὶ εὑρετὰς ἀλλ' ἡμῖν καὶ τελειωτὰς πάσης σοφίας γεγενημένους, μάρτυσιν αὐτοῖς τούτοις τοῖς νῦν κατεπαιρομένοις ἡμῶν. Μικροὶ πόνοις, οὐ πολλοῖς ἀναλώμασιν ἀπολωλότας ἀνακαλέσῃ τοὺς λόγους, τὴν σοφίαν ἐπανασώσῃ τῷ γένει· μεγάλης γὰρ εὐφυίας, ὁζείας σισύν ἔτι καὶ νῦν διανοίας οἱ ἡμέτεροι νέοι, ὥστε, 5 εἰ κατὰ τρόπον διδάσκοντο, μεγάλη Ἐλείς αὐτοὺς ἐν βραχεῖ ἐπι-φ.271= δῶσειν εἰς μέγα σοφίας· διδάσκοιντο δ' ἂν ὡς δεῖ, εἰ τούς τε περὶ Λατίναις τὴν ἡμετέραν δεδιδχγμένους διδάσκαλους τις αὐτοῖς ἐπιστήσειν, εἰσὶ δ' αὐτοὶ πολλοί τε καὶ καλοὶ νεανίκι, ἄλλους τε ἐπίτηδες εἰς Ἰταλίαν πέμψαις διδάξαιτο, εἴτα, ἐπανελθόντων εἰς τὴν πατρίδα, 10 δι' αὐτῶν καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύσειν. Παρὰ γὰρ Λατίνων τὴν ποτὲ οὐδὲ ἡμετέραν παραλαβόντες σοφίαν ή καὶ ληψόμενοι, καὶ οὗτω παραλαβόντες ὡς αὐτοὶ ποτε οἱ ἡμέτεροι αὐτὴν παρεδίδουν, Ικανοί εἰσι καὶ ἄλλους διδάξαι καὶ ὄντοις ἀποτελέσαι, ὥστ' οὐκ ἐν πολλῷ τοὺς παραδόντας νικῆσαι. Οὐ δεῖ δ' αἰσχύνη τὴν τοῦ καλοῦ τούτου θήραν 15 ἀπολιπεῖν, ἐπει, εἰ καὶ Λατίνοι ἡσχύνθησαν παρ' Ἑλλήνων ἀ μὴ αὐτοὶ εἶχον παραλαβεῖν, οὐκ ἀν εἰς τόδε σοφίας προήχθησαν. Ήμεῖς δὲ οὐδὲ ἄλλοτριόν τι ληψόμεθα, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν περὶ τῶν ὄφειλόντων ἀποληψόμεθα· ὅφείκουσι γὰρ ὅντος τοῦ ἀπαίτοῦντος ἀποδοῦνται ἀ μὴ ἀπέλασον, ἀλλὰ ἔλασον.

Οὐκ ἄδηλον δέ, ὡς τῶν λόγων ἐπανασθέντων ἡμῖν καὶ αἱ ἵντεῦθεν βλαστήσασι τέχναι καὶ ὅσαι πρός τε τὸ ζῆν πρός τε φυλακὴν ή ἀμυναν ἀναγκαῖαι, ὅσαι πρός τῆς σοφίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ διαβοήτων γενομένων ἡμετέρων τε καὶ Ἑλλήνων εὑρεθεῖσαι ἡμῖν παρεδόθησαν αὖθις ἐπανελεύσονται πρός ἡμᾶς ἕμα μετὰ σοφίας, ὥσπερ ἀφ' ἡμῶν 25 ἀπολομένη συναπώλοντο τῇ σοφίᾳ· ἀν δικιώς οὐκ ὀλίγαι παρὰ Λατίνοις ἔτι καὶ νῦν σώζονται.

Ἐπεὶ μέντοι κεχώρισται τῆς αἰσθήσεως ὁ λόγος καὶ η ἀπὸ τῶν νοητῶν ἐπὶ τὰ σωματικὰ τροπὴ τῶν τεχνῶν οὗτω διώκεισται, ὡς διακεκριμένας δοκεῖν ἀπ' ἄλλήλων, καὶ πολλοὺς τῶν λόγων ἐπιστήμονας 30 ὄντας οὐδὲν εἰδένει τῆς πράξεως, τοὺς δὲ πράττειν εἰδότας καὶ κατὰ λόγον ποιοῦντας ἀγνοεῖν δικιώς τὸν λόγον, καλὸν ἀν εἴη καὶ τούτων ποιήσασθαι λόγον καὶ τινας ἐκλεξάμενος νέους εἰς Ἰταλίαν πέμψαι.

4. ἐπανασθεῖ
δεύσειν μετὰ διαγεγραμμένου διδάξειν.

6-7. ἐπιδώσειν

9. πολλοὶ τὲ

11. ποι-

Ε.Γ.Δ της Ι.Τ.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τῶν τεχνῶν μαθησομένους τὰς ἀναγκαίας. Ἐπει τὸ δὲ λόγου μὲν πρὸς ταῦτα ἔλθειν τῶν σπανιωτάτων τε καὶ μοναδικῶν, δι' αἰσθήσεως δέ γε καὶ πράξεως ῥᾶστας τε καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ ἔστιν αὐτὰς διδαχθῆναι. Αὐτίκα τὴν ὄργανικήν τε καὶ μηχανικήν, ἡ βάρη τε ἔλκεται καὶ ὁ καταφερόμενα φέστα πλήττει τε καὶ λειτίνει τὰ τούτων δεόμενα. Ξύλα πρίζονται αὐτομάτως, μύλωνες τάχιστά τε καὶ ώς ἐνεστιν ὀξύτατα κινοῦνται, οἱ τε φυσιτῆρες τῶν ἐν χωνείαις καὶ διακρίσεις (τῶν) μετάλλων ἀσκοὶ ἐντεινόμενοί τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμιᾶς χειρὸς ὑπουργούστης, τὰ μέταλλα τῆς ἐνούσης μοχθηράς τε καὶ ῥεούσης διακρίνουνται οὖν ὅλης. Τὴν τε ποίησιν τοῦ σιδήρου, οὗτο μὲν οὖσαν χρήσιμον, οὗτο δὲ ἀναγκαῖαν ἀνθρώποις, ως ἄνευ αὐτοῦ μὴ τὰ πολεμικὰ, μὴ τὰ εἰρηνικά τε καὶ πολιτικὰ δύνασθαι καλῶς ἔχειν ἐνταῦθα τις ἀν εὐχερῶς καταμάθοι. Ἡκουον δὲ καὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν εἶναι πλήρη μετάλλων σιδήρου, τούτου δὲ μόνου τῶν ἀναγκαίων αὐτὴν οίδα στερομένην καὶ χρήζειν ἐτέρωθεν. Τὴν γε μὴν τῶν ὄπλων κατασκευὴν τε καὶ ποίησιν, τῶν τε φυλακτικῶν τῶν τε ἀμυντηρίων, ως ἄνευ οὐκ ἀν τὰ πολεμικὰ καλῶς γίγνοιντο, καλῶς ποιήσεις σαυτῷ καὶ τοῖς "Ελλησι περιποιησάμενος, καὶ μάλιστα εἰ σιδήρου μέταλλα ἐν τῇ χώρᾳ ἔχεις καὶ τοὺς τοῦτον ἐργασομένους 20 προεκτήση.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ναυπηγικήν, ὅση τε περὶ τὰς μακρὰς καὶ τριήρεις, ὅση τε περὶ τὰς φορτηγούς καὶ στρογγύλας καταγίνεται νῆσος, ὡν πλείστην ἐν Πελοποννήσῳ καὶ καλλίστην ἔχετε ὅλην, ως τὰ μέγιστα ὀφελήσουσταν οὐκ ἀπεικότως περὶ πλείστου ἡγήσῃ.

Ταύτας τέτταρες τέχνας, δριστε δέσποτα, μηχανικήν, σιδηροποιητικήν, ὄπλοποιητικήν καὶ ναυπηγικήν, ως ἀναγκαίας τε καὶ χρησιμούς τοῖς εὐ ζῆν ἔθελουσιν διὰ τεττάρων ἡ ὀκτὼ νέον ἐνταῦθα μετὰ τοῦ προσήκοντος τρόπου καὶ ως ἀν μὴ πολλοῖς εἰεν καταφανεῖς παραγόντες γενομένων τοις Ἑλλάδα || μεταγγαγεῖν δυνηθήσῃ καὶ διαδώσεις τοῖς ἡμετέροις. Εἰσὶ μέντοι καὶ ἄλλαι τέτταρις ἄξιαι λόγου, ἡ τοῦ ὑέλου, ἡ τῶν σηρικῶν, ἡ τῶν εἰς ἔριου ποίησις ἴματίων καὶ προσέτι ἡ τούτων ἀμφοτέρων βαφὴ, περὶ ων ὅμως, ως οὐ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τρυφὴν καὶ διαγωγὴν μᾶλλον ἀνθρώποις ἔξευρημένων, οὐ πολὺν λόγον

3. φᾶστα τε 9. γεούσης 12. ἐνταῦθα τις
22. στρογγύλους 24. ταμέγιστα 19. τοῦτο

ποιοῦμαι πρὸ τοῦ τῶν ἀναγκαίων εὐχεῖν. Ἐκανὼς ἔξει-
νας τὰς τέτταρας κτήσασθαι, περὶ ὧν σφόδρα σου δέομαι καὶ ἀντι-
βολῶ τὸν πρέποντα λόγον ποιῆσασθαι. Ἀνερευνήσας τοίνυν τὸ πρῶτον
καὶ ἀκριβῶς ἐξετάσας εἰπερ ἔστιν ἄληθες ὅπερ ἡκουεῖς πολλάκις, σι-
δῆρου μέταλλα περὶ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Ταύγετον εὑρίσκεται, δι- 5
δαχαῖς τὴν αὐτοῦ ποίησιν τοὺς ίδιους, πρὸς θεοῦ καὶ τῆς σῆς βασι-
λείας νέους τίνας μήτε παρηκμακότες μήτε σφόδρα ἀπαλούς. ἄλλα
μέσους τινάς, οἵ καὶ τὴν γλωτταν μαθήσονται ως συνεῖναι τῶν λεγο-
μένων, ἐνταῦθα ἐξαποστεῖλας, πρὸς ὃ οὐκ ὄλιγον καὶ ἡ ἐμὴ παρουσία
ἐνταῦθα συνοίσσει.

10

Ταῦτα μάκροτερα μὲν ἢ κατ’ ἐπιστολὴν εἴρηται, ἐπέκεινα δὲ Ισως
καὶ παρὰ τὸ καθῆκον ὑμῖν, ὥστε καὶ δέδια μὴ γέλωτα προσοφλήσω.
Ἄλλα τούτου πρῶτα μὲν τὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν, ἡ πεποιθώς οὕτω
τοὺς λόγους ἐμήκυνα, ἐπειτα δὲ καὶ τὴν ἐμὴν περὶ τὸ γένος διέθεσιν,
ὅτι ἦν πάντων μὲν ἀνθρώπων ἐβουλόμενη αὐτὸς βασιλεύειν, πάντων 15
δὲ πάσαις ἀρεταῖς ὑπαρέχειν. αἰτίαν ἡγοῦ. Ἄλλως τε πολλῶν αὐτῷ
καὶ σοὶ ὄφειλέτης ὑπάρχων, ἐπει μὴ παρὼν ἄλλως ὑμῖν ὑπουργεῖν καὶ
διακονεῖν ἔχω τὰ δυνατὰ, καίτοι μηδ’ ἐνταῦθα ὑμῖν, εἰρήσθω δὲ σὺν
Θεῷ ἄγρηστος ὡν ἢ ὑπάρξεις, οἵς δικαὶοι δύναμαι λόγοις καὶ συμβου-
λαῖς ἐκτίνω τι τοῦ χρέους ως ἀν πλεῖστα δύνωμαι, καὶ μάλιστα εἰδὼς 20
ἔκεινα λέγων ἂ ἐκ μακροῦ αὐτὸς διανοῇ καὶ διανοούμενος τελέσαις ποτὲ
καὶ τελέσας ἀρίστην τε καὶ ἀκαταγώνιστον ἀπεργάσῃ σὺν θεῷ πολι-
τείαν. Ὅτι μὲν γάρ τῶν προειρημένων γενομένων ἀπάντων εὐδαιμονέ-
στατος ὑμῖν βίος ὑπάρξει οὐδεὶς ἀμφιβάλλει· ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς ταῦτα
ἴγκρινεις καὶ πολλάκις ἀνελογίσω καὶ ἥδιστα ἀν πράξεις, καιροῦ 25
λαβόμενος, οὐδεὶς ἀγνοεῖ τῶν εἰδότων σου τὰ φρονήματα. Λείπεται
τοίνυν ἡμᾶς μὲν μακρὰν ἐκ θεοῦ σοι ζωὴν καὶ δύναμιν εὔχεσθαι, ἡ
δυνηθήσῃ τελέσαις σου τὰ νούματα, σὲ δὲ ἐκείνον ἐπικαλεσάμενον
παραστάτην πρὸς ἔργα χωρῆσαι, μηδὲν ταπεινὸν φρονοῦντα ἢ λογιζό-
μενον· ὃς σοι παρείη συνεργὸς, βοηθός καὶ συνέριθος καὶ μέγαν σε 30
βασιλέα ἐπὶ γῆς καταστῆσας μετέπειτα καὶ τῆς ἐκτοῦ μεταδοίη δό-
ξης τε καὶ λαμπρότητος.

Η επιστολή αυτη ή μᾶλλον τὸ ὑδρίνημα τοῦτο τοῦ Βησσαρίωνος ἀπηγθύνθη πρὸς τὸν Κωνσταντίνον Παλαιολόγον ὡς δεσπότην Πελοποννήσου. Καὶ παρεδόθη μὲν εἰς ημᾶς ἀχρόνιστον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁμολογονάκτησις νὰ ὀρισθῇ κατὰ προεγγισιν ὁ χρόνος καθ' ὃν συνετάχθη. Η επιστολὴ ἐγράφη μετά τὸ τὸν λαθμὸν τειχισθῆναι¹, ητοι μετά τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου κτίσιν τοῦ περιβόλου τοῦ Ισθμοῦ² καὶ πρὸ τῆς ἐκ νέου καταστροφῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μουράτ³, ητοι μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1443 καὶ 1446. Πάντως δὲ δὲν εἶχε παρέλθει πολὺς χρόνος ἀπὸ τῆς ἀνακτίσεως τοῦ τείχους. Η ἀπὸ τῆς επιστολῆς ἀπηχοῦσσα ἀναθύρρησις ή ἐκ τῆς ὀχυρώσεως; τοῦ Ισθμοῦ προερχομένη ἔμποιει τὴν αἰσθησιν γεγνότος δλῶς προσφάτου. Χρόνος ἵκανῶς μακρος εἶχε παρέλθει, καθ' ὃν ή κατασκάρη τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη τῷ 1423⁴ εἶχε καταστεῖλει τὸ φρόνημα τῶν Ἐλλήνων τῆς Πελοποννήσου. Δὲν ἔχει δὲ ἄδικον οἱ Βησσαρίων ποιούμενος λόγον περὶ αὐτῶν ὡς κατὰ τὴν εἰκοστείαν τὴν διελθοῦσαν μέγρι τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἀνακτίσεως τοῦ περιβόλου συγκαταπεπικότων αὐτῷ τῷ Ισθμῷ⁵ καὶ κακίζων μὲν τὰ ἐκ τῆς προτέρας τῶν Πελοποννησίων φαστώνης κακὰ, εὐχέμενος δ' εἰς τὸν δεσπότην πολλὰ ἀγαθά καὶ μακρὰν ζωὴν⁶. ής τὰ μακρὰ ήμῶν καὶ πολυετῆ ὥστε ἀναστῆναι δέονται πτώματα⁷. 'Αλλ' οὐχ ἡττον δὲν λησμονεῖ οἱ Ἐλλην καρδινάλιος ἐν μέσῳ τῶν εὐλογιῶν, ἃς παρέχει εἰς τὸν Κωνσταντίνον, ἐφ' οὗ χρηστοτάτας στηρίζει ἐλπίδας, τὰς προτέρας αὐτοῦ ἀριστείας. Εἶνε δὲ προφανὲς, δτι λέγων περὶ αὐτοῦ Σὺ γροσφόδρα καὶ πρὸν ἐπειδύμεις ἡρωικὰ ἐπιδείξασθαι ἔργα⁸, ἀνα-

¹ Ιδε ἀνωτέρω σ. 15,2. Πρβλ. σ. 16,16.

² Ιδε Νέου Έλληνομυθιστόραιος Τόμ. Β' σ. 471 κ. 1

³ Αὐτόθι σ. 479 κ. 1.

⁴ Λότδοι σ. 469 κ. 1.

⁵ Ιδε ἀνωτέρω σ. 15,12.

⁶ Ιδε ἀνωτέρω σ. 15,17.

⁷ Ιδε ἀνωτέρω σ. 15,18.

⁸ Ιδε ἀνωτέρω σ. 15,19.

φέρεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀλώσιν τῆς Γλαρέντζας καὶ τῶν Πατρῶν καὶ τὰ λοιπά αὐτοῦ κατορθώματα ὡς δεσπότου ἐν Πελοποννήσῳ. Εὐφημιστατα δὲ ἐπαινῶν τὸ ἔργον τοῦ δεσπότου, ἀνακτίσαντος τὸν περίβολον τοῦ ισθμοῦ, ἄξια λόγου καὶ ἀλλοθεν ἀγγωστα διδάσκει τῆμᾶς μαρτυρῶν, δτὶ δὲ Κωνσταντίνος εἶχε διανοηθῆ καὶ πόλιν νὰ ἴστρυσῃ παρὰ τὸν ισθμόν¹. Καὶ δὲν φαίνεται μὲν γιγαντιῶν νέα τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ τούτου τὸν Κωνσταντίνον δὲ Βησσαρίων, δτὲ ἔγραψε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν, ἀπεξεδέχετο δὲ ὅπως δήποτε ἀπ' αὐτοῦ οὐ μόνον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ σκοπηθὲν, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὰ βασίλεια ἀπὸ τοῦ Μυστρᾶ χάριν ἀσφαλεστέρας ἀμύνης τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπειλουμένης καὶ κινδυνεύουσης Πελοποννήσου. Οὐδὲ ἀλλοθεν δέ ποθεν μανθάνομεν, ἀν δὲ Κωνσταντίνος ἔξετέλεσέ ποτε τὸ σκοπούμενον, καίτοι ἥδυνατο Ἰσως νὰ ὑποτεθῇ, δτὶ πράγματι ἴδρυθη νέον κτίσμα φέρον τὸ ὄνομα Ἐξαμίλια, δπερ περισώζει ἡ διμώνυμος τῆς σημερού κάμη. Πράγματι δὲ πρὸς ἀμυναν τοῦ ισθμοῦ ἔχρειάζετο πόλισμα κείμενον πλησιέστερον πρὸς ὑπὸ τῆς Κορίνθου, ἡτὶς ἥδη ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων ἔκειτο ἀμέσως ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ἀχροκορίνθου, δπου μέχρι τῆς ἐπὶ Ὁθώνος ἀνακτίσεως τῆς σημερινῆς Κορίνθου παρὰ τὴν ἀρχαίν αὐτῆς θέσιν ἔκειτο ἡ καλουμένη Παλαιά Κόρινθος. Γίνεται δὲ φανερὰ ἡ δρεινὴ θέσις τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως μάλιστα ἐκ τῆς Ἐκφράσεως Κορίνθου, ἡν διάγον χρόνον πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἔγραψεν δὲ Ἰωάννης Εὐγενίκος, δὲ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, εἰ καὶ ἡ περιγραφὴ αὐτῇ συμπίπτει σχεδὸν αὐτολεῖται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἔκείνου περιγραφὴν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἐν μέρει πρὸς τὴν τῆς ἐν τῇ Λασκωνικῇ κάμη Πετρίνης.

“Ἀλλως δὲ τὸ σχέδιον τῆς παρὰ τὸν ισθμὸν μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης τοῦ δεσποτάτου δὲν φαίνεται τότε τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὑποκινηθέν. Ἡδη, δτε πρὸ εἰκοσιπενταετίας

¹ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 16,17.

περίπου δὲ Γεωργίου ὑπέβαλλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸ μακρὸν αὐτοῦ ὑπόμνημα. Περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἔγραφεν· ἡ τε τοῦ θείου ἥγεμόνος πρὸς τῷ Ισθμῷ διηγεῖται σὺν ταῖς λογάσιν οἰκησις σμικρὸν ἀν που ἀμύνοι μή τινος παρούσης πλήθει ἀξιωμάχον στρατᾶς. Ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου γίνεται δῆλον, δτι ἐπεχράτει ἡδη τοιαύτη σκέψις περὶ μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης ἐκ τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν Κόρινθον ἢ τινα νέαν πόλιν ἔτι πλησιέστερον τοῦ Ισθμοῦ κτισθησομένην.

Δείχνυται δέ ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Βησσαρίων οἷον καθ' δλού γινώσκομεν ἐκ παντὸς τοῦ βίου, ἀκραιφνῆς προστάτης τῶν ἔθνικῶν δικαίων κατὰ τοῦ Τούρκου. Τὸ γένος καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἐλλήνων συνεχῶς φέρων ἀνὰ τὸ στόμα δὲν λησμονεῖ ὁ ἐν Ῥώμῃ παντοίων τιμῶν τυγχάνων καρδινάλιος τὴν ιστορίαν τοῦ ιδίου ἔθνους καὶ παρορμᾷ τὸν δεσπότην πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἐπιδρομέως διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος ἀναμνήσεων. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας ιστορίας διδάγματα, ἀντλεῖ δέ ἐπιχειρήματα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς εὐδοκιμήσεως τῶν ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς Ἀσίας βαρβάρων. Ἡ ταχεῖτα ἐκ μικρῶν αὕτησις τοῦ Μογγόλου Ταμερλάνου, δν καλεῖ Τεμίρ, καθ' ἀοι πλείστοι τῶν Βυζαντίνων, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Τούρκων ἡ γοργὴ ἐξέλιξις ἐκλέγονται ὑπ' αὐτοῦ ὡς παραδείγματα ἐνθαρρυντικὰ τῆς ταχείας προκοπῆς τῶν μὴ θελόντων νὰ φαθυμῶσιν.

Οὐδέ δέ ἀρκεῖται δὲ Βησσαρίων εἰς ιστορικὰς μόνον διδασκαλίας καὶ ἀπλάξ θεωρητικὰς παρακελεύσεις, ἀλλὰ δὲν ἔμελει νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν δεσπότην καὶ πρακτικὰς ὑποθήκας, αἵτινες ἐίνε ἔξιται νὰ ἐφελκύσωσι τὴν ἡμετέραν προσοχήν. Ὁ ἐν Ῥώμῃ βίος δὲν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τελείως τῶν πατρίων. Γινώσκων δὲ τὰ τῆς Πελοποννήσου ἄριστα ἐκ μακρᾶς ἐν αὐτῇ διαβιώσεως¹ ἡτο εἶπερ τις καὶ ἀλλος ἀρμόδιος νὰ συμβουλεύσῃ τὰ

¹ Vast Le cardinal Bessarion. Ἐν Παρισίοις. 1878 σ. 23 κ. τ.

δέοντα τὸν ὅπ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον καὶ θαυμαζόμενον φιλόπατριν δεσπότην.

Πράγματι δὲ Βησσαρίων ἦτο ἄριστος γνώστης τῶν τῆς Ηελοποννήσου. Καὶ ἀνὰ τὴν εἰγουμενή πρὸ τῆς οἵμων τὸ ἐνταῦθα ἔκδοθὲν ὑπόμνημα, οὐχ ἕτεροι νῷ πείστη θυμᾶς περὶ τούτου ή διδακτικωτάτη ἐπιστολὴ, ἣν ἀπηγύθινε τῷ 1459 ἐκ Φερράρας εἰς τὸν Μενωρίτην μοναχὸν Πίκκαντον Pincens τὸν ἐκ Μαρκίας, παρορμῶν αὐτὸν μετὰ τὴν ἐν Μάντουῃ σύνοδον, τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου Β' συγκληθεῖσαν χάριν κηρύξεως σταυροφορίας ἐναντίον τῶν Τούρκων, νῷ παρασκευάσης ιδίως ἐν Μαρκίᾳ δυνάμεις πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατειλημμένης Πελοποννήσου, ἐν ᾧ ἡ ἁγιωνιώδη ἔζων βίον οἱ τελευταῖοι τῶν Ἑλλήνων δεσποτῶν Θωμᾶς καὶ Δημήτριος οἱ Παλαιολόγοι. Τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἐπιστολὴν, ἔκδεδομένην ἐξ αὐτογράφου τοῦ Βησσαρίωνος ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Wadding¹, οὖ στεροῦνται αἱ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθῆκαι, ἐπιτραπῆτα νῷ παραθέσω διλόκληρον ἐνταῦθα.

Venerabili Patri Fr. Iacobo de Marchia, Ordinis Minorum de Observantia professori verbi Divini praedicatori eximio, amico nostro. et tamquam Patri carissimo: B. Cardinalis Nicenus Episcopus Tusculan. Protector Ordinis Minorum.

Venerabilis Pater, salutem. Ad gloriam Dei et vestram consolationem significamus vobis rem profecto magnam et optimam, et populo Christiano utilissimam, quam etiam poterimus habere pro signo, quod Majestas Divina incipit nobis reconciliari. Haec autem talis est. In Graecia est quaedam magna provincia, quae vulgariter appellatur Morea, circuitus octingentorum milliarium, agrum habens feracissimum, fertilissimum et omnium rerum abundantissimum, non solum

¹ Annales minorum. Ἐν 'Ρόμη. 1650. Τόμ. ΙΓ' σ. 63 κ. Ι. Πρελ. *Vast lib.* ἀν. σ. 236 κ. Ι.

eorum, quae ad usum humanum necessaria sunt, sed etiam quae ad ornatum faciunt, panem, vinum, carnes, caseum, lanam, bombicem, linum, setam, chremisinum, granum, uvas passas parvas, per quas sit tintura. haec omnia in maxima abundantia habentur. Frumenti dantur pro uno ducato duo staria magna Marchesana, videlicet MCCCC. lib. pro ducato; virum nihil valet: de carnibus octo castrones pro ducato; blada et stramen pro equis sine numero, ita ut ultra habitatores et incolas illius loci potest nutrire illa patria quinquaginta millia equitum absque eo quod indigeat victualibus aliunde. Anno praeterito intravit Turca cum LXXX milibus personarum equestrium, et exercitu peditum innumero, et cariagio infinito, et steterunt intus quinque mensibus, et tamen abundantissime habuerunt victualia, et post discessum ejus omnes res erant nihilominus in vilissimo foro; ita est omnium rerum abundantissima. Praeterea est quasi insula; figura enim est rotunda et magna et ampla, circumdata undique mari, praeter unum brachium strictum, quo conjungitur terrae, spatii sex millium passuum, quo bene custodito, tota patria est secura. Item praeter Civitates, quas habet, sunt ibi quasi trecentae terrae muratae, fortissimae et munitissimae; animalia item infinita, et multitudo hominum copiosa. Item habet situm opportunum ad Italiam, ad Siciliam, ad Cretam et alias insulas, ad Asiam, ad Illiricum, ad Macedoniam ac alias Christianorum partes, ita ut si in Christianorum manibus sit, per eam magna possint inferri damna. Turcis ac magna Christianis utilitas, si Turcarum magnum immineat Christianis periculum. Hanc igitur tantam ac tam provinciam quasi totam occupant Turcae infidèles. Anno praeterito cum magno potentatu intrantes in eam, etiam aliquorum malorum virorum proditione, exceptis paucis locis, ad quae se receperunt illorum locorum domini, qui sunt duo germani invicem, ac Dōmini Imperatoris Graecorum in bello Constantinopolitano defuncti germani; sed hoc anno mense Ianuarii immediate praeteriti, suscitavit Deus spiritum unius

illorum dominorum, qui vocatur Thomas. Despotes Moreae Palaeologus et sumpsit arma contra infideles pro libertate sua ac suorum. Invocatus etiam ab hominibus tamquam eorum naturalis Dominus, et infra duos menses recuperavit omnia loca deperdita; Benedictus Deus! Res magna et miranda ac miraculosa fuit et est, et quae nobis praebeat spem in futurum rerum magnarum, dummodo sciamus ea bene uti. Nunc nulli dubium est quod infidelis Turcarum Dominus tamquam ille, qui perdidit magnam suam reputationem, et magna damna passus est, omissis omnibus aliis, cum magna furia et maximo potentatu rursus exsurget contra eos, et nisi habeant a Christianis subsidium sufficiens, erunt novissima pejora prioribus. Unde miserunt ad S. D. N. petentes subsidium suppliciter. Sanctissimus Dominus noster multum gavisus de hac prosperitate illorum Christianorum, libenter intendit juvare eos, et jurabit cum tempore fatis, ut spero, in hac maxima dieta. Sed quoniam magnus timor est, ne in hac aestate in qua sumus, periclitentur, oportet quod pro nunc ad omne longius usque ad medietatem Iulii sint ibi aliqui armati, qui juvent Christianos, deinde cum tempore Sanctitas sua providebit, Deo concedente. De hoc igitur subsidio celeri et per aliam viam intendit providere et per viam Crucesignatorum. Ideo considerans virtutem ac zelum et bonitatem et auctoritatem vestram apud populum Christianum, deputavit vos in hac re per totam Marchiam, ut per vos vel per alios quos substitueritis, praedicationibus vestris inducatis et exhortemini quosecumque Crucesignatos jam vel num signandos, ut vadant illuc quamcuius fieri poterit, et Sanctissimus D. N. parabit navim in Ancona, per quam transfretabunt. Oportet autem quod sint viri boni habentes arma aliqua, et habentes expensas pro uno anno, videlicet L. vel XL. ducatos aut de suo aut ex eleemosyna aliorum, quibus daretis indulgentiam plenariam tam cunctibus personaliter, quam conferentibus expensas pro euntibus. Hac igitur conditione hortabimini eos ut vadant, videlicet cum expensis unius anni et non sine expen-

sis ; et quia necesse est ut hoc eito fiat, melius est habere quingentos vel CCCC. vel etiam CCC. in tempore, quam multa millia tarde. Ideo non curet P. V. congregare multos, ne consumatur multum tempus, quod erit nobis valde damnosum, sed sufficit habere usque ad D. vel CCCC. vel etiam CCC. ad minus, dummodo sint fulciti armis et expensis et mittatis eos usque ad Anconam, et ibi erit navis parata ex parte D. N. quae conductet eos; sed oportet quod antea scribatis Sanctitati Suae, et mihi de eo quod facietis, ad hoc ut navis praeparetur expensis D. N. Oportet autem quod ad omne longius ad medietatem Iulii sint in Ancona, aliter omnis noster labor erit cassus et superfluus. Accipite ergo hanc rem cordi, venerabilis Pater et eam zelo fidei Christi, prout soletis, diligenter et ferventer peragatis ; spero enim quod agetis rem magnam et utilissimam Christianis, et ex qua magnos habebimus fructus et magnam consolationem, de qua multum gaudebitis et cor vestrum summe laetabitur. Haec ideo scripsi P. V. latius, et de situ et opportunitate loci et de abundantia rerum, ut sciatis omnes particularitates necessarias ad hortandum et confortandum Christianos, ut animose hanc rem aggrediantur. Rogo igitur vos per viscera misericordiae Domini nostri Iesu Christi, ut omnem curam et diligentiam huic rei adhibere velitis, qui vos in omni bono opere conservet. Ex Ferraria XX. Maii MCCCCLIX.

Βεβαίως αἱ ἀπογραφικαὶ εἰδῆσεις καὶ αἱ οἰκονομικαὶ λεπτομέρειαι αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ δὲν στηρίζονται εἰς μόνας τὰς ἀναμνήσεις τοῦ Βησσαρίωνος ἐκ τῆς πρὸ δεκαετηρίδων δλων ἐν τῇ χερσονησῷ διαμονῆς. Εἶνε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν, διτὶ δὲν ἔπαισεν ἐπικοινωνῶν, καὶ μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀναχώρησιν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸν πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς θάνατον, μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐναπομεινάντων ἀδελφῶν τοῦ αὐτοκράτορος. Παρὰ τούτων δὲ καὶ ἄλλων τοῦ Βησσαρίωνος ἐν Πελοποννήσῳ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΙΙ 2006

γνωρίμων ἀπορρέουσιν αἱ περὶ τῶν κατὰ τὴν χερσόνησον γνώσεις αὐτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ πρότερον, δεσπότου ὄντος τοῦ Κωνσταντίνου, αἱ τ' ἐκ τῆς προτέρας ἐν Πελοποννήσῳ διατριβῆς ἀναμνήσεις καὶ ἡ μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ φίλων πνευματικὴ ἐπικοινωνία καθίσταγον αὐτὸν γνώστην τῶν συμβαινόντων. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσω ἑνὸς τῶν ἀνταποκριτῶν αὐτοῦ, τοῦ περιφανοῦς Νικηφόρου τοῦ Χειλᾶ, τοῦ ἐπιλεγομένου πρόγυμπος, περὶ οὗ παρασκευάζω ίδιαν διατριβήν. Πρὸς τοῦτον φέρεται ἐπιστολὴ καὶ τοῦ Βησσαρίωνος, ἣν εἴδομεν ἀναγραφομένην ἀνωτέρω ἐν τῷ Πίνακι τῶν περιεχομένων τοῦ Βενετικοῦ κώδικος¹, ἐν ᾧ περιλαμβάνεται καὶ τὸ ὑπὲρ ἔμοις ἔκδοθὲν ὑπόμνημα τοῦ "Ἐλληνος καρδιναλίου.

'Ἄλλ' ή μελέτη τοῦ ὑπομνήματος τούτου διδάσκει, δτὶ τὸ πολιτικὸν, στρατιωτικὸν καὶ οἰκονομικὸν πρόγραμμα, οὗ δὲ Βησσαρίων γίνεται εἰςηγητὴς παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ, ἔχει κυρίως ἄλλην πηγήν. Ἐπανέρχεται δῆλα δὴ δὲ Βησσαρίων ἐν τοῖς κυρίοις εἰς τὸ πρόγραμμα' ἀνδρὸς, δν εἰπερ τινὰ καὶ ἄλλον ἐσέβετο καὶ ἥγάπα ὡς χρηματίσαντα διδάσκαλον αὐτοῦ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Πελοποννήσῳ διατριβῆς, τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ.

Εἶναι γνωστὰ τὰ τρία ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ, ὃν ἐν μὲν ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν δεσπότην Πελοποννήσου Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον (1388-1407), δύο δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουῆλ². Εἰς τί ἀλλο συνίστατο κυρίως τὴ διὰ μακρῶν προταθὲν πρόγραμμα τοῦ Γεμιστοῦ ή εἰς τὴν διάκρισιν τῶν εἰςφερόντων γεωργῶν καὶ γαιοκτημόνων ἀπὸ τῶν στρατευομένων καὶ εἰς τὴν γενναίαν ἀμυναν τοῦ Ισθμοῦ³; Εἰς αὐτὰ δὲ ταῦτα δὲν διατρίβει κυρίως καὶ δὲ Βησσαρίων; Αἱ λέξεις τοῦ Βησσαρίωνος τὸ τε

¹ Ἰδε ἀνωτέρω σ. II.

² *Ellissen Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur.* Ἐν Αὐγούστῳ 1860 Τόμ. Δ' μέρ. 6' σ. 44 κ.τ.—Αὐτόθι σ. 60 κ.τ. — *Müller Byzantinische Analekten iv τοὺς Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften* Τόμ. Θ' (1852) καὶ ἐν ίδιῳ τόμῳ σ. 67 κ. τ.

³ Πρόβλ. Νίου Ἐλληνομνήμονος Τόμ. Β' σ. 468.

γεωργικὸν καὶ τὸ στρατιωτικὸν διάκρινας ἐν μέρει καὶ δσον μάχιμον ἀπὸ τοῦ εἰσηγημοῦ ἐκλεξάμενος, ἐκατέρῳ ἀποδώσεις τὰ ἴδια, μίαν τέχνην, ἐν ἐπιτήδευμα μετιέναι ἐκατέροις νομοθετήσας¹ εἶνε ἀπλῆ διὰ βραχέων ἐπανάληψις τῶν ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ λενομένων ἐν τῷ βραχεῖ ὑπομνήματι πρὸς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον.² Άλλ' ὡς μάλιστα καὶ καιριωτάτου τοῖς νῦν πράγμασιν ἔκεινου δεῖ τοῦ περὶ τὴν τῆς στρατιᾶς διάκρισιν πολιτεύματος. Πρότερον γὰρ νενομοσύνην ἦν Πελοποννησίοις στρατεύεσθαι τε ἄμα καὶ εἰσφέρειν τοὺς αὐτοὺς, ἕως μὲν βραχεῖαι τέ τινες αἱ στρατεῖαι σφίσιν ἥσαν ἀκίνδυνοι τε τὰ πολλὰ, καὶ πρός γε ἐτι καὶ κέρδη ἐνίστε ἀπὸ λαφύρων τε καὶ λείας φέροντας, οὐ πανταὶ τοι ἐπίδηλον ἦν τὸ ἀμαρτιανόμενον· νῦν δ' ἐπιδεδωκνίας μὲν τῆς στρατείας, ἐπιδεδωκνίων δ' ὡς εἰπεῖν τῶν εἰσφορῶν, ἀδίννατα ξυμβαίνει εὖ καὶ καλῶς ἀποδίδοσθαι ἀμφότερα· ὡςτὶ ἀποκριτέον εἰναι τοὺς στρατιώτας ἀπὸ τῶν εἰσοισόντων, ἐπιλεξάμενον τοὺς ἀρίστους ἐξ ἀπάντων, οἱ ἀντὶ πάσης εἰσφορᾶς τὴν τοῦ ἰσθμοῦ φρουρὰν ἀποδιδόντες καὶ εἴ πῃ ἄλλοι δεῖ παρεῖναι ἐστρατοπεδευμένοι εἴνοι τε μᾶλλον καὶ ἄμεινον ὀπλισμένοι καὶ κατὰ καιρὸν ἐκάστοτε παρέσονται³. Διὸ ἄλλων δὲ λέξιν λέγει ὁ Γεμιστὸς ταῦτα καὶ ἐν τῷ πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον ὑπομνήματι· "Ἐπειπα τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς διακάθαρον, διελὼν Πελοποννησίους χωρὶς μὲν εἰς τοὺς στρατευομένους, χωρὶς δ' ἐξ τοὺς ἐξοίσοντας, ἢ ἂν ἐκαστοι δοκῶσιν ἐπιτηδειοτέρως ἔχειν, ὡς οὐκ ἐτι τῶν αὐτῶν στρατευομένων τε ὅμοι καὶ φορολογησομένων. Οὐ γὰρ οἵσις τ' ἔσῃ σαντόν τε ἄλλὰ καὶ τὸ γένος σώζειν μὴ περιών τῶν πολεμῶν, οὐδὲ περιεῖναι τῶν πολεμῶν μὴ στρατιὰν εἴνονταν τε καὶ φρόνημα ἔχονταν κτησάμενος μᾶλλον ἡ πλείω φορολογουμένων δὲ στρατιὰν τό τε φρόνημα σώζειν ἄμα καὶ τὴν εὔροιαν παγχάλεπον, ἀλλ' ἔργειν ἀνάγκη τὰ πολλὰ τὰ τε φρονήματα τὴν τ' εὔροιαν στρατιῶν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 18,5.

² Ἐκδ. Müller Ἰνθ' ἀν. σ. 68.

φροντιστούμενων¹. Καὶ ἐν τῷ μακροτέρῳ δὲ πρὸς τὸν αὐτοχρήτορα Μανουὴλ ὑπομνήματι ταῦτα ἀξιοῦ ὁ Γεμιστὸς, λέγων τάδε· Πρῶτον μὲν οὖν ἔκεινος φῆμι δεῖν ἐπανορθωτέον εἶναι τὸ μὴ τοὺς αὐτοὺς εἰραι τοὺς στρατευομένους τε καὶ ἄμα εἰσφέροντας, ἀλλὰ διχῇ πρῶτον διελεῖν πάντας Πελοποννησίους, χωρὶς μὲν τοὺς στρατευομένους, χωρὶς δὲ τοὺς εἰσοίσοντας, πρὸς διπότερον ἀν ἔκαστοι μᾶλλον δοκῶσι πεφυκέναι. Καὶ τοῖς μὲν στρατευομένοις πρὸς τῷ πάσῃς εἰςφορᾶς ἀφεῖσθαι μηκέτι μέντοι οὕτω κατὰ μικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ, μηδὲ ὑπὸ πολλῶν εἰςπρατόμενα, μηδὲ τομίσματι εἰσφέρειν· χαλεπώταται γάρ οὕτως αἱ εἰςπράξεις ἄμα ἀμφοῖν, καὶ τοῖς εἰσφέροντος καὶ τοῖς εἰςπράξοντος, καθίστανται· ἀλλὰ μίαν μὲν τῷ εἶδει τὴν εἰςφορὰν καὶ ταύτην χρήματιν εἰσφέρειν, ἐνός τε τυνος εἰςπράττοντος παρ' ἑκάστου, τοιαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην, οἵαν τὴν αὐτὴν τό τε δικαιον ἄμα ἔξειν καὶ τοῖς πράγμασιν ἐπαρκέσειν αὐτοῖς τε τοῖς εἰσοίσοντοιν ὡς κονφοράτην ἀν ἔσεοθαι φέρειν². Καὶ προηγοῦνται μὲν τούτων τάναγκαῖα ἐπιχειρήματα πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, ἐπονται δὲ τὰ καθ' ἔκαστα περὶ τῶν εἰς τὰς εἰςφορὰς ἀναφερομένων προτάσεων τοῦ Γεμιστοῦ.

Οὐδὲ περιορίζεται εἰς ταῦτα η ὁμοφωνία τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Γεμιστὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ η λέξις φύλακες, δι' ἣς ὁ καρδινάλιος χαρακτηρίζει τοὺς τεταγμένους νά τοπομύνωνται διὰ τῶν διπλῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς Πελοποννήσου³, εἴνε ἐπανάληψις αὐτῆς ἔκείνης τῆς λέξεως, δι' ἣς δυνομάζει ὁ Γεμιστὸς τοὺς στρατευομένους ἀμύντορας τῆς χώρας⁴.

¹ Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 80.

² Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 47 κ. ἕ.

³ Τίς ἀνωτέρω σ. 14,19.

⁴ Ἐν τῷ ὑπομνήματι πρὸς τὸν Μανουὴλ· φέρουσι μισθὸν τοῖς κοινοῖς φύλαξι τῶν πόνων ὃν ὑπὲρ ἀσφαλείας πονοῦσι τῆς κοινῆς Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 51 καὶ ἄλλαχοῦ. — Ἐν τῷ ὑπομνήματι πρὸς τὸν διεσπότην Θεόδωρον· φύλακες, ὃν κορυφαῖος μὲν βασιλεὺς ἡ τις ἡγεμών Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 68. — Οἰτισις τοῖς κοινοῖς φύλαξι αὐτόθι. — ἀντὶ σωτήρων τε καὶ φυλάκων αὐτόθι σ. 69. — τοῖς φύλαξι τε τῶν διπλῶν καὶ σωτῆροιν αὐτόθι σ. 71.

Αλλὰ καὶ ἐν τῇ καταπολεμήσει τῆς πολυτελείας εἶναι σύμφωνος ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν Γεμιστόν. Καὶ γενικώτερον μὲν ἐκρρίζεται ως πρὸς τοῦτο ὁ καρδινάλιος λέγων· Περικοπεόν τὴν ἐν χρυσῷ καὶ ἀργυρῷ, τὴν ἐν σηρικοῖς ἴματίοις καὶ διαχρύσοις τοῦτο μὲν ἀρδανή, τοῦτο δὲ γυναικῶν εἴτε ἐν κουλεοῖς εἴτε ἐν ἐφιππείοις, εἴτε ἐν δποιοιςδήποτε σκεύεσι πολυτέλειαν, τὴν ἐν πλήνει θεραπαινίδων, τὴν ἐν ταῖς τῶν φρεγῶν ἐπιδόσεσιν ἀλογίαν, τὴν ἐν ἑορταῖς, τὴν ἐν γάμοις, τὴν ἐν ταφαῖς τε καὶ κηδεοῖ, τὴν ἐν οἰκοδομήμασι, τὴν ἐν τῇ λοιπῇ διαίτῃ δαπάνην¹. Εν πολλοῖς δὲ συμπίπτει ἡ λίαν διδακτικὴ αὐτῇ εἰκὼν τῆς πολυτελείας καὶ γλιτῆς τῶν Πελοποννησίων τοῦ δεκάτου πάμπτου αἰώνος, ἣν χαράσσει ὁ Βησσαρίων, πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὲ τοῦ Γεμιστοῦ. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἔτερῳ τῶν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον ὑπομνημάτων λέγει οὗτος τάδε· πρὸς δὲ τὸ χρονίον καὶ τᾶλλα τὰ τοιαῦτα κεχήνασι, τὴν εὐδαιμονίαν ἐσθῆτι καὶ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ μετροῦντες καὶ τῇ παρ' ἡμέραν δαστώνῃ καὶ τρυφῇ². Καὶ κατωτέρῳ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ ὑπομνήματι προειδέται τάδε· ἔξελεῖν τε μάλιστα καὶ σαντοῦ καὶ τῶν ἄλλων τρυφῆν καὶ πολυτέλειαν. . . "Ωστε κινδυνεύει εἴ τις ἐπὶ ποικίλῃ τε καὶ χρυσοπάστῳ σεμινένται ἐσθῆτι καὶ τοῖς τοιούτοις ἐπ' οὐδὲν σεμνοτέρῳ ἢ τῷ κάλλει μέγα φρονεῖν³. Πρὸς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ παραβίλωμεν τὰ ὑπὲ αὐτοῦ τοῦ Γεμιστοῦ ἐπισταλέντα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουῆλ· Τῶν γὰρ ξενικῶν τούτων ἐσθῆτων πολλὴ ἀλογία καὶ δεῖσθαι. Οὐ γὰρ ομικρά πον κακία πολιτείας, παρόντων μὲν ἐρίων τούτων ὡν ἡ χώρα φέρει, παρόντος δὲ λίνου, οὕσης δὲ βύσσου, διτων δὲ βομβυκίων, μὴ τούτοις τὰ περὶ τὴν ἀμπεζόνην οὕτως δπως ἀν δυναίμεθα φιλοτεχνεῖν, ἀλλὰ τῶν ἔξωθεν μὲν ἐκ τοῦ Αἰτανικοῦ πελάγους κομιζομένων ἐρίων, ὑπὲρ δὲ τὸν Ἰόνιον εἰς ἐσθῆτα σκεναζομένων δεομένους φαίνεοδαι. Ως πλέον ἀν καλλίονς τῷ οὗτοι

¹ Ἱδε ἀνωτέρω σ. 24,15 κ. ἵ.

² Ellissen ἱνθ ἀν. σ. 77.

³ Αὐτόθι σ. 82.

ἡμεν τοῖς ἐπιχωρίοις τούτοις χρώμενοι καὶ αὐτάρκως τὰ περὶ τὴν ἀμπελογόην ἔχοντες ἡ δσω καλλίων ἀν δόξειν ἵως ἡ ξενική αὐτῇ ἑσθῆς τῆς ἐπιχωρίως ἀν σκενασθησομένης¹. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον ἔγραψε περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὁ Γεμιστός· ἐν τῷ μακροτέρῳ τῶν ὑπομνημάτων τὰ ἔξης· Τὴν δὲ τοῦ βίου δίαιταν τοῖς τε ἄλλοις πολίταις καὶ μάλιστα ἄρχοντοι μὴ πολυτελῆ, ἀλλὰ μετρίαν εἶναι, ξενικῶν μὲν ἑσθῆταν ἄλλων ματαίων καὶ ἀνωφελῶν διλγωροῦσι, πρὸς δὲ τὴν πόλεμον πᾶσι τεταγμένοις καὶ τὰς ἐνταῦθα φρούριας θεοπεύσοντοι παρασκευάς, ἃς ἀνάγκη μειοῦσθαι τε καὶ ἀσθενεστέρως ἰσχειν ἄλλοσέ πῃ ἐξαντλουμένων τῶν δαπανῶν².

Ἄλλὰ καὶ ως πρὸς τὰ τῆς ἀνάγκης τοῦ διακανονισμοῦ τῶν κατὰ τὴν εἰςαγωγὴν τῶν προέόντων τῆς γῆς καὶ τεχνουργημάτων συμφωνεῖ ἐν τοῖς καθ' δλου ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν Γεμιστόν. Καὶ τὸν μὲν Βησσαρίωνα εἴδομεν ιδίως ἐφιστῶντα τὴν προσογὴν τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ σίτου καὶ φέροντα πρὸς τοῦτο τὸ παράδειγμα τῶν περὶ ἐξαγωγῆς ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τῶν Ιταλικῶν πόλεων³, εἰ καὶ τῇ ἐκ τῆς προτεινομένης τοιαύτης ἀπαγορεύσεως ἐνδεικνυομένη ἀνεπάρκεια τῆς παραγωγῆς τοῦ σίτου ἐν Πελοποννήσῳ δὲν συμφωνεῖ πρὸς δσα μετὰ είκοσιτέσσαρα περίπου ἔτη ἔγραψεν ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἰάκωβον Pincens περὶ τῆς ἀφθονίας τῶν τε ἄλλων τροφίμων καὶ τῶν σιτηρῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ⁴. Ο δὲ Γεμιστός, καίπερ μὴ ποιούμενος ιδίαν μνείαν τοῦ σίτου, συνιστῷ οὐχ ἡττον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὴν ἀτελῆ μὲν εἰςαγωγὴν τῶν εἰδῶν ἔκείνων ὡν συνέρετεν ἡ εἰςαγωγὴ, τὴν ἐπιβολὴν δὲ βαρέων ἐξαγωγικῶν τελῶν εἰς ἔκεινα τὰ εἰδῆ ἄτινα

¹ Ellissen Ινθ' ἀν. σ. 56. "Ἐν τε τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τοῦ Γεμιστοῦ τοῖς ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω παρατίθεμένοις αἱ ἀπὸ τῶν ἐκδόσεων διαφοραὶ στηρίζονται εἰς τὴν δια τὸν γενομένην ἀντιβολὴν τῶν τε κωδίκων, οἱ δὲ ἕσδαθησαν αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ, καὶ ἄλλων ἐν αἷς αὗται περιέχονται.

² Ellissen Ινθ' ἀν. σ. 72.

³ Ἡδὲ ἀνωτέρω σ. 24,18.

⁴ Ἡδὲ ἀνωτέρω σ. 32.

ήτο συμφέρον νὰ μένωσιν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ¹. Γράφων δὲ πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον συνίστα ταῦτα· Τοὺς ἐκ τῆς χώρας καρποὺς μὴ ἔχειναι ἔξαγεικ δῆμοι τε καὶ δῆμοι τις βουλόποιο ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῇ ἥμασείᾳ πρός γε ἐναπόνδους τῶν ξένων τὸν βουλόμενον ἔξαγειν, ὡς οὐκ ἄν ἄλλως ἔξαχθησομένους ἢ εἰ ἐν μὴ μείονι ἢ διπλασίᾳ χρείᾳ οἱ ξένοι εἰεν τῶν πολιτῶν· σιδήρου δὲ μόνου καὶ δῆμων καὶ εἰ δή τι ἄλλο τῶν ἀναγκαιοτάτων ἀλλατόμενον ἔξειναι ἔξαγειν μὴ τελοῦντα μηδουσοῦν².

Καὶ ἄλλο δέ χωρίον ἐν τῷ ὑπομνηματι τοῦ Βησσαρίωνος δὲν φαίνεται ἀσχετον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ ὑποβληθέντα εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ. Μνήσθητι, λέγει ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν Κωνσταντίνον Παλαιολόγον, τῆς περὶ τὸ νόμομα Λυκούρου νομοθεσίας καὶ ὡς μέχρι τοσούτου τὰ τῆς ἀρετῆς ηὔ-ησοε Λακεδαιμονίοις, καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐπρώτενον εὐνομίᾳ καὶ δόξῃ μέχρις ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ ἢ πόλις ἄβατος, καὶ ὡς ἄμα τε ὁ χρυσὸς καὶ ἀργυρὸς παρειςεφθάρη τῇ πόλει καὶ τὸ τῆς πολιτείας ἐκείνης ἀκμαῖον ἡμβλύνθη καὶ κατὰ μικρὸν παντελῶς ἀπερρύνῃ³. Ἀναφέρονται δὲ ταῦτα πάντως εἰς τὰ πρότερον παρατηρηθέντα ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ τάδε· "Ισως δ' οὐδ' ἐκεῖνο παρετέον, τό γε τοῦ νομίσματος ἀπόπον ὡς διορθωτέον. Σφόδρα γάρ που εἴηθες τοῖς ξενικοῖς τούτοις ἄμα καὶ πονηροῖς χαλκείοις χρωμένους ἄλλοις μὲν κέρδος τι φέρειν, ἡμῖν δ' αὐτοῖς πολὺν τὸν κατάγελων. Ἄλλα πρὸς μὲν τὴν τούτον ἐπανόρθωσιν κᾶν ἡ ὑφ' ἡμῶν προεισενηγμένη ἐκείνη γνώμη οὐ σικαρόν τι συμβάλοιτο. Τὸ γάρ τούς τε εἰσοίσοντας χρήματα, ἄλλα μὴ νόμομα εἰςφέρειν, τούς τε ἐκ τῶν κοινῶν ληφομένους ὡςαύτοις λαμβάνειν μέγα τι πρὸς τοῦτο δὲ δόξειε συμβάλλεσθαι. Σχεδὸν γάρ ἡττόν τι δὲν νομίσματος δέοι· πρὸς δὲ τὰς καθ' ἡμέραν ἀλλαγὰς ἔξαρκοι δὲν καὶ τὸ τυχόν νομοθέν. Ἄλλως δὲ καὶ Πελοποννήσῳ οὐδενὸς πάνυ τοι τοιούτου δεῖν δοκεῖ νομ-

¹ "Ιδι ἀνωτέρω σ. 57.

² Ellissen ἕνθ' ἀν. σ. 72.

³ "Ιδι ἀνωτέρω σ. 22,18 κ. ἔ.

σματος, διποινάς ἀλλοις ἀνθρώποις ἔσται ἔντιμον. Σχεδὸν γὰρ οὐδὲ διονοῦν τῶν ἔξωθεν εἰς αγωγίμων δοκεῖ δεῖσθαι ἡ χώρα, ὥστε τον καὶ τοιούτου τομίσματος δεῖν, πλὴν σιδήρου καὶ διλαντοῦτοῦτο δὲ τῶν βαυβακίνων. τούτων δύοιον ἀλλάττεοθαι, ὥστ' οὐδὲν ἀν εἴναι βλάβος ἀτιμάσσαι τὸ ξενικὸν τοντὶ νόμισμα καὶ πονηρόν¹. Καὶ ἐν τῷ μαχαριτέρῳ δὲ τῶν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον ὑπομνημάτων εἶχε γράψει ὁ Γεμιστὸς τάδε· Νομίσματι μὴ εὐδιαφύδρῳ χρῆσθαι μηδὲ ξενικῷ η δοκεῖν ἀν πονηρῷ καὶ ἀλλοτρίᾳ χρῆσθαι καὶ τῇ πολιτείᾳ οὐδὲ γὰρ φαῦλον εἴη γε πολιτείας λόγον μέρος ἀν καὶ τὸ νόμισμα ξυμβάλλεοθαι².

Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται, δτι ὁ Βησσαρίων συνεμερίζετο τὸ πρὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου ἔκτεθὲν πρόγραμμα τοῦ Γεμιστοῦ. Ἡ δὲ ἐπανάληψις τῶν προτάσεων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Κωνσταντίνον δεικνύει τρανῶς, δτι τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο δὲν εἶχεν ἔκτελεσθῆ. Τοὺς δὲ λόγους τῆς μὴ ἔκτελέσεως δὲν πρέπει γάναζητήσωμεν εἰς νωθρότητα τυχόν τῶν δεσποτῶν καὶ μόνον η καὶ ἀντιπράξεις τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων, εἰς δὲς καὶ ἐν σοβαρωτάτοις ζητήμασιν, οἷα η τείχισις τοῦ ισθμοῦ, προσέκρουον ἐνίστε οἱ δεσπόται τῆς Πελοποννήσου³. Ὁ κυριώτατος δὲ πάντων λόγος τῆς μὴ πραγματοποιήσεως τοῦ προγράμματος ἐκείνου, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἔκτελέσεως αὐτοῦ ήσαν αἱ ἐν πολλοῖς ὑπεράγαν ίδεολογικαὶ προτάσεις τοῦ πλατωνίζοντος φιλοσόφου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀνεφαρμόστων δσα προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρχον ἐν τῷ προγράμματι αὐτοῦ πολλαὶ πρακτικαὶ μεταρρυθμίσεις καὶ ὑποδείξεις παγτοίων βελτιώσεων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων, αἵτινες, μὴ εἰςαχθεῖσαι κατὰ τὸν χρόνον τὸν διαρρεύσαντα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Θεοδώρου Α', ἐπεισώρευσαν γέω δεινὰ καὶ διηγόλυναν τὴν νικηφόρον εἰς τὴν χερσόνησον προέλασιν τῶν Τούρκων. Εἰς ταύτας δὲ κυρίως τὰς οὐχὶ δυσεφαρμόστους βελτιώσεις

¹ Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 55 κ. 4.

² Ellissen ἴνθ' ἀν. σ. 72.

³ Νίου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Β' σ. 454 κ. 6.

καὶ μεταρρυθμίσεις ἐπανερχόμενος δὲ Βησσαρίων ἀποδειχνύεται πολὺ τοῦ Γεμιστοῦ πρακτικώτερος, καίπερ ἔμμένων εἰς τὴν εἰςήγησιν ἔκεινου περὶ χωρισμοῦ τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου εἰς δύο διακεκριμένας ἀπ' ἄλληλων τάξεις, τοὺς εἰςφέροντας καὶ μὴ στρατευομένους καὶ τοὺς στρατευομένους ἀλλὰ μὴ εἰςφέροντας.

Τὸ πρακτικὸν δ' ἔκεινο τοῦ Βησσαρίωνος πνεύμα ἥγαγεν αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῆς πληρώσεως ἄλλης ἀνάγκης αἰσθητῆς ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Αἱ τέχναι εἶχον καταπέσει πολλαχῶς ἐν τῇ χώρᾳ, ὡς μανθάνομεν ἦδη ἔκ τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ ὑπομνήματος τοῦ Γεμιστοῦ, ὡς κυριωτάτας ἀσχολίας τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου παριστάνοντος τὴν γεωργίαν καὶ τὴν νομὴν, οὐδένα δὲ ποιουμένου λόγον περὶ τεχνῶν καὶ οὐδαμῶς μνημονεύοντος οὐδὲ αὐτῆς τῆς μεταξουργίας, ήτις ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἄλλοτ' ἀκμάσει ἐν Κορίνθῳ. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς, διὶ ποιεῖται λόγον περὶ σηρικῶν ἰσθῆτων, καταχρίνων τὴν διὰ τῆς χρήσεως αὐτῶν καταδεικνυομένην τρυφὴν, ἀλλὰ τάσσονται καὶ αὗται, ὡς τὰ πλεῖστα τῶν ἐνδυμάτων, ἀτινα ἐφόρουν τότε οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὰ ἐκ τῆς ξένης εἰςαγόμενα εἰδῆ, ὃν ὑπεδίκνυε τὴν διὰ βαρέων εἰςαγωγικῶν τελών ἐπιβάρυνσιν χάριν ἀναπτύξεως τῆς ἐπιχωρίου βιομηχανίας.

Αἱ τοιαῦται μεμψιμοιρίαι τοῦ Γεμιστοῦ, δὲς ἐπαναλαμβάνει δὲ Βησσαρίων, δὲν εἶνε βεβαίως ἀμέτοχοι ὑπερβολῆς καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῶσι κατὰ γράμμα. Δὲν εἶχεν ἐκλίπει κατὰ τὰς ημέρας τοῦ δεσποτάτου ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὅλοτελῶς ή τέχνη. Ἐν Μυστρῷ ἦκμαζεν ή τε ἀρχιτέκτονική καὶ ή ζωγραφική. Ἀλλὰ καὶ ή πρὸς τὸν Γαστρέαν ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ 'Ραούλ Μετοχίτου δεικνύει, διὶ ἡσκεῖτο ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ πολλῆς δεξιότητος ἀκόμη ή ἀγιογραφία¹. Ἐπιγραφὴ δὲ τοῦ

¹ Τοῦ Σπυρ. Π. Λάμπρου 'Η Ταβία, παραγνωρισθείσα μεσαιωνική πόλις ἐν Byzantinische Zeitschrift Tόμ. Z' (1897) σ. 312 καὶ ἐν ταῖς Μικταῖς σελίσιν. Εγ 'Αθηνας, 1905 σ. 449.

1462 τῆς ἐν Ἀπάνω Φλῶρι τῆς Κρήτης ἐκκλησίας τῶν Ἅγιων Πατέρων, ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ μουσείου ἐν Βασσάνῳ τοῦ Βενετικοῦ καὶ Ἰωσῆφ Gerola, διδάσκει ἡμᾶς διειπέται ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ιστορήθη ὑπὸ ζωγράφου ἐκ Μουχλίου. 'Ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη ἔχει ωδε . . . Ἐγένετο δὲ διὰ χειρὸς κα- μοῦ ξένου τοῦ διεγενεῖ ἀπὸ τὸν μορέαν ἐκ χῶρας μοχλίου καὶ οἱ δέρκοντες . . . Ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ ἀρχιατροῦ Κωνσταντίνου Ἀμαντειανοῦ καταφαίνεται, διειπέται κατεσκευάζοντο ἐπὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἔξαιρετα μικροτεχνήματα τορευτικῆς καὶ χρυσοχοΐκῆς!'

'Ἄλλοι' ἀφ' ἑτέρου εἶνε ἀναντίρρητον, διειπέται ἐν τῇ χερ- σονήσῳ ἄλλαι τέχναι, καὶ δὴ τῶν ἀξιολογωτάτων καὶ ἀναγ- καιωτάτων· τὴν δὲ διάδοσιν αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ θεωρεῖ ὁ Βησσαρίων ζήτημα σπουδαιότατον. Κύριος δὲ αἰσθητὴ ἡτο γῆ ἀνάγκη τῆς προαγωγῆς τεσσάρων τεχνῶν, τῆς μηχανικῆς, καθ' ὅσον ἀνεφέρετο εἰς τὴν Ἑλεῖν βαρῶν, τὴν πρίσιν ξύλων, τὴν αὐτόματον κίνησιν μυλώνων καὶ τὴν διὰ φυσητήρων ἀσκῶν χώ- νευσιν καὶ διάκρισιν τῶν μετάλλων, τῆς σιδηροποιητικῆς, τῆς ὀπλοποιητικῆς καὶ τῆς ναυπηγικῆς. 'Αξιον δὲ παρατηρήσεως εἶ- νε, διειπέται λέγει ὁ Βησσαρίων περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἐλλείψεως τῶν μηχανικῶν τεχνῶν συμπίπτουσι πρὸς τὰ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα τελευτῶντα παράπονα τοῦ Μιχαήλ Ἀκομινάτου περὶ τοῦ ἀναλόγου φαι- νομένου ἐν Ἀθήναις². 'Ιδίως δὲ μεγίστη ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ ἑξῆς γω- ρίου τοῦ μητροπολίτου τῶν Ἀθηνῶν· ἐξέλιπε καὶ φυσητήρε, οὐ σιδηρεὺς παρ' ἡμῖν, οὐ χαλκεὺς, οὐ μαχαιροποιός, ταῦτα δὴ τὰ χθὲς καὶ πρὸ τρίτης ἔτι σωζόμενα³. Καὶ τοις μὲν τὸ ἐξέ-

¹ Dom. Bassi Sette epigrammi Greci inediti in Rivista di Filologia e d' Istruzione classica. 'Ετ. ΚΤ' (1898) τεῦχ. γ'. Χωριστοῦ τεύχους σ. 12 κ. 4.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου Αἱ Ἀθήναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰῶνος. 'Αθήνησι. 1878 σ. 29.

³ Μιχαήλ Ἀκομινάτου Τὰ σωζόμενα ἴκδ. Σπυρ. Π. Λάμπρου Τόμ. Β' σ. 12,20.

λιπε φυσητήρο τοῦ Ἀχαρινάτου, δὲ εἰλημμένον ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹, δύναται νὰ θεωρηθῇ συνθηματικὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχληφθῇ κατὰ χράμψα. Αλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ταύτα περὶ τῶν τοῦ Βησσαρίωνος, παρ' ὃ μνημονεύονται ως ἄξιοι νὰ ἐφελκύσωσι τὴν προσοχὴν τοῦ δεσπότου Κωνσταντίνου ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ μηχανικῶν ἔργων μεταξὺ τῶν ἄλλων οἱ φυσητῆρες τῶν ἐν χωρείαις καὶ διακρίσεις μετάλλων ἀσκοί, οἵτινες ἐντεινόμενοι τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμᾶς χειρὸς ὑπουργούσης, τὰ μέταλλα τῆς ἐνούσης μοχθηρᾶς τε καὶ ὁρούσης διακρίνονται ὅλης². Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονηθῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Γερμανοῦ ἐκ Κολωνίας περιηγητοῦ Ἀρνόλδου von Harff, δεῖτις, ἐπισκεφθεὶς τὴν Μεθώνην τελευτῶντος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, μαρτυρεῖ, δτι παρὰ τοῖς πρὸ τῆς πόλεως ἔκείνης σκηνίταις Ἀτσιγκάνοις εὑρε τὸ πρῶτον τὴν χρῆσιν τοῦ φυσητῆρος ἀσκοῦ³. Τισώς δὲ καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀτσιγκάνων Χαλκιάδες ἦδύνατο νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα πρὸς πίστωσιν τῆς δι’ αὐτῶν καὶ τοῦ παρ’ αὐτοῖς φυσητῆρος ἐπαναφορᾶς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς περὶ τὴν χαλκουργίαν καὶ σιδηρουργίαν ἀσχολίας. Ότι δὲ καὶ ἐν τῷ κατόπιν ἀκόμη χρόνῳ πολὺ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπιδεῶς εἶχον οἱ Πελοποννήσιοι περὶ τὰς τέχνας, ἔχοντες διλιγίστας μόνον οἰκιακὰς βιομηχανίας, ἐν αἷς καὶ ἡ σαπωνοποιία, ἀποδεικνύουσιν αἱ περὶ τῆς Πελοποννήσου ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ δεκάτου διηδόου.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας χρόνων εἶνε ἡ ἔκπτωσις τῆς περὶ τὴν βιομηχανίαν ἀσχολίας τῶν Πελοποννησίων εὐεξήγητος ἐνεκα τῆς δουλείας. Αλλά εἶνε λυπηρὸν νὰ βλέπωμεν τὴν τοιαύτην ἔλλειψιν βιοτεχνίας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν Πα-

¹ Ιερεμίου Γ' 29.

² Τοις ἀνωτέρω σ. 26,7 κ. ἴ.

³ Hopf Geschichte Griechenlands im Mittelalter iv. Ἐγκυλοκαΐδεια Brach καὶ Gruber Τόμ. 86 σ. 186.—Τοῦ αὐτοῦ Die Einwanderung der Zigeuner in Europa. Ἐν Γάδζ. 1870 σ. 15.

λαιολόγων, ἐν ᾧ ἔχει τε τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Γεμιστοῦ πρὸς τὸν Μανουὴλ¹ καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν Pincens τῷ 1459 γραφείσης ἐπιστολῆς τοῦ Βησσαρίωνος δειχνύεται, διτοῦ Πελοπόννησος ηύμοιρει πολλῶν τῶν πρωτων ὄλων, ὡν τῇ οὐαρξίᾳ ηδύνατο καὶ ὥφειλε νάγάγη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τεχνῶν². Αὕτα δὲ ιδίου λογου εἶναι τῇ προσοχῇ, ἵστοιο δὲ Βησσαρίων ἐν τῷ πρὸς τὸν Κωνσταντίνον ὑπομνήματι τὰ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὑπάρχοντα μεταλλεία σιδήρου³. Εἶναι δὲ, ως γνωστὸν, ἀκριβεστάτη τῇ μαρτυρίᾳ αὗτη τοῦ Βησσαρίωνος περὶ ὑπάρξεως μετάλλων σιδήρου ἐν Λακωνικῇ, ἀτινα πιθανῶς καὶ ἔξεμεταλλεύοντο ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀχμαζούσης τῆς λακωνικῆς σιδηροτεχνίας⁴. Αλλὰ λείπει πᾶσα εἰδησίς τῇ ἔνδειξις περὶ ἐκμεταλλεύσεως αὐτῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἵστοια φαίνεται ἐπιμαρτυρουμένη ὑπό τε τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τῆς ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰςαγωγῆς σιδήρου καὶ διπλῶν⁵.

Ως ἄριστον δὲ τρόπον πρὸς ἐχμάθησιν καὶ διάδοσιν τῶν τεσσάρων ἔκείνων τεχνῶν, ὡν τὴν εἰςαγωγὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον συνίστα δὲ Βησσαρίων εἰς τὸν Κωνσταντίνον ως ἀναγκαιοτάτην, προτείνει τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴν τεσσάρων τῇ

¹ Ιδε τὸ σχετικὸν χωρίον ἀνωτέρω ἐν σ. 33· παρόντων μὲν ἐρίων τούτων ὡν τὸ χώρα φέρει κτλ.

² Ιδε τὸ χωρίον τοῦτο ἀνωτέρω ἐν σ. 31 κ. ἡ. Agrum habens feracissimum, fertilissimum et omnium rerum abundantissimum, non solum eorum, quae ad usum humanum necessaria sunt, sed etiam quae ad ornatum faciunt, panem, vinum, carnes, caseum. lanam, bombicem, linum, setam, chremisatum, granum, uvas passas parvas, per quas sit tintura, haec omnia in maxima abundantia habentur κτλ.

³ Ιδε ἀνωτέρω σ. 26,13 κ. ἡ.

⁴ Περὶ τῶν ἐν τῇ Λακωνικῇ μεταλλείων σιδήρου καὶ τῆς παρ' ἀρχαῖοις σιδηροτεχνίας; Ιδε Fiedler Reise in Griechenland Τόμ. Α' σ. 342. Τόμ. Β' σ. 559. - Ross Griechische Königsreisen Τόμ. Β' σ. 246.- Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 206 καὶ σ. 308 σημ. - Bursian Geographicie von Griechenland Τόμ. Β' σ. 106. - Büchsenschütz Die Hauptstätten des Gewerbeleisses im klassischen Alterthume. Ἐν Λευφίᾳ. 1869 σ. 32. - Blümner Die gewerbliche Thätigkeit der Völker des klassischen Alterthums. Ἐν Λευφίᾳ. 1869 σ. 79.

⁵ Πρᾶλ. καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης εἰςαγωγῆς σιδήρου καὶ διπλῶν ἀνωτέρω ἐν σ. 40.

δεκτών νέων ως υποτρόφων, όπισχνούμενος καὶ τὴν ιδίαν ἑαυτοῦ συναντίληψιν ως μέλλουσαν νὰ συντελέσῃ εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπουμένου.

Καὶ ταύτας μὲν τὰς τέσσαρας τέχνας θεωρεῖ ἀναγκαῖας, ὅποδειχνύει δὲ δύως καὶ τέσσαρας ἄλλας, περὶ ὅν δύως, καὶ ἀπροσθέτει, ὡς οὐ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τρυφήν καὶ διαγωγὴν μᾶλλον ἀνθρώποις ἔξενορημένων, οὐ πολὺν λόγον ποιοῦμαι πρὸς τὸν τῶν ἀναγκαίων τυχεῖν¹. Εἶνε δ' αἱ τέσσαρες αὗται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τιθέμεναι τέχναι η τοῦ ὑέλου, η τῶν σηρικῶν, η τῶν ἔξ έρλου ποίησις ἴματίων καὶ προσέπι η τούτων ἀμφοτέρων βαφῆ. Καὶ η μὲν ὑελοφιχὴ πράγματι εἶχεν ἀνέλθει ἐν τῇ Δύσει, δσον γινώσκομεν, κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας εἰς περιωπήν πολὺ ἀνωτέρων η ἐν Βυζαντίῳ, μετ' οὐδενὸς δὲ δισταγμοῦ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, δτι οὐδαμῶς ἥκμαζεν η καὶ εἶχε καθ' ὀλοκληρίαν ἐκλίπει ἐν Πελοποννήσῳ τὸν δέκατον πέμπτον αἰώνα. Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶνε η ἔκπτωσις τῆς σηροτροφίας καὶ μεταξουργίας, ήτις ἄλλοτε εἶχε τὰ μέγιστα ἀκμάσει ίδιας ἐν Κορίνθῳ², εξ ής μετώκισε τῷ 1147 μεταξουργούς εἰς Σικελίαν ὁ Νορμαννός Ρογήρος. Ἀλλ' δύως η παραγωγὴ μετάξης δὲν εἶχεν ἐντελῶς παύσει ἐν Πελοποννήσῳ, ίσως δὲ μόνον εἶχεν ἀνασταλῆ η ἐλαττωθῆ η παραγωγὴ περὶ ἐκείνους δὴ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔγραφεν ὁ Βησσαρίων πρὸς τὸν Κωνσταντίνον. Καὶ δὴ ἐν ἔτει 1430 η βενετικὴ πολιτεία, θέλουσα νὰ στενοχωρήσῃ τὸν δεσπότην Πελοποννήσου Θεόδωρον Β' τὸν Παλαιολόγον, πρὸς δν εὑρίσκετο ἐν διενέξει περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν, εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τοὺς ἐν τῇ χερσονήσῳ Βενετούς τὴν ἐν Μυστρᾷ ἀγορὰν μετάξης, πιθανῶς ἀκατεργάστου³. Ἡ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 26,30 κ. ί.

² Πρβλ. Μιχαὴλ Ἀκομινάτου Τὰ σωζόμενα ἐκδ. Σπυρ. Η. Λάμπρου Τόμ. Β' σ. 83,19.

³ Βενετικὸν ἀρχεῖον, Misti Τόμ. LVII φ. 178φ. Πρβλ. Hopf Geschichtle Griechenlands iv 'Εγκυλοπαιδειᾱ Ersch καὶ Gruber Τόμ. 86 σ. 86.

δὲ ἀπαγόρευσις αὗτη ἥρθη μόλις τῷ 1445¹, καὶ πάλιν δ' ἔπειτα διὰ νεωτέρας συμβάσεως ἐπετράπη ἡ ἐλευθέρα ἔξαγωγή². Τὴν δὲ παραμέλησιν τῆς ἐρισουργίας μαρτυρεῖ, καθ' ἄ εἰδομεν ἀνωτέρω, καὶ ὁ Γερμιστός. Τέλος δὲ περὶ τῆς βαφῆς τῶν τε σηρικῶν καὶ ἔξ ἐρίου ίματίων παρατηρητέον, δτι αὕτη ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν χρῆσιν τῆς πορφύρας, ἣτις ἔχηκαλούθει μὲν ἀλιευομένη μέχρι τοῦ δωδεκάτου τούλαχιστον αἰώνος ἐν Ἑλλάδι³, οὐκ ἀπιθάνως δ' εἶχεν ἐκλίπει ἔκτοτε. Ἡχμαζε δ' ἡ κογχυλευτικὴ καὶ πορφυρευτικὴ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους πλὴν τῆς Ἐρμιόνης ἐν αὐτῇ τῇ Λακωνικῇ παρὰ τὸ Γύθειον, δπου σώζονται ἔτι σωροὶ διατρήτων πορφυρῶν⁴. Ἀλλ' ἀγνωστον ἀν κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας ἔξησκετο ἡ κογχυλευτικὴ, ἅρα καὶ ἡ πορφυροβαφικὴ, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ μέχρι τίνος χρόνου. Πολὺ δὲ μᾶλλον δικαιούμεθα γὰρ εἰκάσωμεν, δτι τὴν πορφυρευτικὴν ἐκλιπούσαν ἀντικατέστησεν ἡ χρῆσις τῆς βαφικῆς κόκκου καὶ τοῦ ἐρυθροδάνου, βλέποντες μὲν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Pincens τὴν μνείαν τοῦ chremisīnum, μανθάνοντες δὲ, δτι τὸ ἐρυθρόδανον, οὖ ἐποιεῖντο πολλὴν χρῆσιν κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας οἱ ἐν τῇ Ἐσπερίᾳ βαφεῖς, ἥδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν Καρόλου τοῦ μεγάλου εἰςήγετο καὶ ἔξ Ἑλλάδος⁵.

Κατ' ἀντίθεσιν δὲ τῶν τεχνῶν τούτων ἐν Πελοποννήσῳ ἥχμαζον αὗται εἴπερ που ἀλλαχοῦ ἐν Ἰταλίᾳ. "Ωςτ' εὐλό-

¹ Βενετικὸν ἀρχεῖον, Mar Τόμ. B' φ. 65^β, 69^α, 107^β. Πρβλ. Hopf Ινθ' ἀν. σ. 113.

² Βενετικὸν ἀρχεῖον, Mar Τόμ. B' φ. 2^α, 8^β. Πρβλ. Hopf Ινθ' ἀν. σ. 116.

³ Gregorovius Geschichte der Stadt Athen Τόμ. A' σ. 220. Ἐλλ. μεταφρ. Σπυρ. Π. Δάμπρου σ. 292.

⁴ Curtius Griechische Geschichte Τόμ. A' ἑκδ. c' σ. 35 καὶ 638 σημ. 11. Ἐλλ. μεταφρ. Σπυρ. Π. Δάμπρου Τόμ. A' σ. 51. - Expédition scientifique de la Morée. Histoire naturelle Τόμ. Γ' σ. 190. - De Saulcy iv Revue archéologique Νίας οἰρᾶς Τόμ. Θ' σ. 216 κ.τ. - Lenormant Premières civilisations Τόμ. B' σ. 367. - Πρβλ. Σπυρ. Π. Δάμπρου Ἱστορικά μελετήματα, Ἔν 'Αθήναις. 1884 σ. 31.

⁵ Pegolotti Pratica della Mercatura σ. 211, 298.

γως δὲ Βησσαρίων, ἔχων ἐκ τοῦ πλησίου γνῶσιν τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς κινήσεως τῆς χώρας ἐκείνης, ἡσθάνετο ζωηρῶς τὴν ἔλλειψιν αὐτῆς ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ υελοφικὴ ἡκμαζεν ἐν Βενετίᾳ, ἡς τὰ περιώνυμα ἐργοστάσια ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον κατασκευάζουσι καλλιτεχνικὰ εἰδη ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ἄτινα παρῆγον οἱ Βενετοὶ υελοφοὶ τῶν μέσων αἰώνων. Εύρειας δὲ διαστάσεις εἶχεν ἡ μεταξουργικὴ βιομηχανία καὶ ἡ ἔριουργία. Ἐν Φλωρεντίᾳ αἱ συντεχνίαι τῶν μεταξουργῶν καὶ ἔριουργῶν (*Arte della Seta* καὶ *Arte della Lana*) ἦσαν τῶν αποουδαιοτάτων καὶ συνδιοικουσῶν τὰ τῆς πολιτείας. Τὰ ἔριουργεῖα τῆς Φλωρεντίας ἦσαν περιώνυμα, ἔξαγοντα τὰ ὑπ' αὐτῶν κατασκευαζόμενα ὑφάσματα διὰ τῶν λιμένων Γενούης, Ἀγκῶνος καὶ Βενετίας ἀλλαχοῦ τε τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον¹. Εἰς τὴν εἰςαγωγὴν δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων προϊόντων τῆς φλωρεντινῆς βιομηχανίας εἰς Πελοπόννησον ἀνεφέροντα πάντως τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ὡς δεσπότου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Δημητρίου χορηγηθέντα εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἐμπορικὰ προνόμια². Καὶ τῆς ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἰταλίας ἀκμαζούσης βιομηχανίας τὰ εἴτε εἰς τὰς ἥδη ειρημένας τέχνας εἴτε εἰς ἄλλας ἀναφερόμενα κατασκευάσματα ἔξήγοντο κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα πρὸς ταῖς ἄλλαις ἀνατολικαῖς χώραις καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον³. Ταῦτα δὲ πάντα ἐκ τοῦ πλησίου βλέπων δὲ Βησσαρίων καὶ θερμὸν δεικνύων ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς καθ' δλου προόδου τῆς Πελοποννήσου συνέστησε σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν ἐκμάθησιν τῶν τεχνῶν τούτων ὑπὸ Πελοποννησίων νεανιῶν ἐν Ἰταλίᾳ.

'Αλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τοῦ δεσπότου Κωνσταντίνου δὲ Βησσαρίων. Καὶ λέ-

¹ Heyd Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Ἐν Στοντγάρῃ. 1879 Τόμ. Β' σ. 295 κ. 6.

² Miklosich - Müller Acta et diplomata Τόμ. Γ' σ. 205 κ. 1.- Müller Documenti sulle relazioni delle città toscane coll' Oriente. Ἐν Φλωρεντίᾳ. 1879 σ. 177 καὶ 178.

³ Heyd Ινθ' ἐν. Τόμ. Β' σ. 678 κ. 6. σκεράδην.

γων μὲν, δτι θάνακαλέσῃ ὁ δεσπότης ἀπολωλότας τοὺς λόγους καὶ τὴν σοφίαν ἐπανασώῃ τῷ γένει. ὑπερβάλλει ὁ καρδινάλιος τὰ πράγματα. Δὲν ἔλειπον ἐν ἔκεινοις τοῖς χρόνοις ἐν Πελοποννήσῳ λόγιοι συγγραφεῖς καὶ ἐπιμελεῖς βιβλιογράφοι, καθ' ἄθελω ἀποδείξειςὶ μακρῶν ἀλλοτε. 'Αλλ' ἐπεσκίαζεν ἀχόμη ἡ ἀνάμνησις τοῦ πρότινων ἐτῶν θανόντος Γεμιστοῦ τοῦ ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξόχου ἀναδειχθέντος τοὺς πολλῷ κατωτέρους αὐτοῦ λογίους τοῦ πρὸς τὴν πτῶσιν βαίνοντος δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἀλλως δὲ δὲν εἶχεν ἀδικονόν της Βησσαρίων ὑποδεικνύων τὸ ἀμέθοδον τῆς γινομένης εἰς τοὺς νέους διδασκαλίας (εἰ κατὰ τρόπον διδάσκοιτο)! Συνιστών δὲ καὶ τὴν χάριν τῶν γραμμάτων ἀποστολὴν νέων εἰς Ἰταλίαν, ὅπως ἐκμάθωσι τὴν ἐλληνικὴν παρὰ τῶν ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ δεδιδαγμένων αὐτὴν, ἀποδεικνύεται ἀπηλλαγμένος πατριδοκοπικῶν προλήψεων. Δὲν εἶνε ἐντροπὴ, λέγει, νὰ παραλάβωμεν καὶ πάλιν τὰ ἡμέτερα παρὰ τῶν ἥδη κατεχόντων αὐτά. Οὐ δεῖ δ' αἰσχύνη τὴν τοῦ καλοῦ τούτου θήραν ἀπολιπεῖν, ἐπει, εἰ καὶ Λατῖνοι γῆσχύνθησαν παρ'. Ἐλλήνων δὲ μὴ αὐτοὶ εἶχον παραλαβεῖν, οὐκ ἀν εἰς τόδε σοφίας προήχθησαν. Ήμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλλιριών τι ληψόμεθα, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν παρὰ τῶν διειλόντων ἀποληψόμεθα· διείλουσι γάρ δυος τοῦ ἀπαιτοῦντος ἀποδούνται δὲ μὴ ἀπέλασον, ἀλλ' ἔλαβον².

Καθ' δλου δὲ μελετῶντες τὸ ὑπόμνημα τοῦ Βησσαρίωνος διττὴν ἔξ αὐτοῦ ἀποκομίζομεν αἰσθησιν. Πρὸ ἡμῶν προβάλλει ἔξ ἐνὸς μὲν ὁ θερμὸς πατριώτης δὲ καὶ μακρὰν τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος πρὸς αὐτὴν, τὴν ἀμυναν καὶ τὴν εὔδοκίμησιν αὐτῆς ἔχων ἐστραμμένους τοὺς διθαλμοὺς καὶ ἔξ ἑτέρου διαβιῶν ἐν μέσῳ τοῦ ὑπερόχου πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς λαμπραῖς ἡμέραις τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων καὶ φιλοδοξῶν νὰ ἰδῃ τὰ ἔξ αὐτῶν ἀγαθὰ διαδιδόμενα εἰς τὴν

¹ "Ιδε ἀνωτέρω σ. 25,6.

² "Ιδε ἀνωτέρω σ. 25,15.

Πελοπόννησον, ἡς ὠνειροπόλει τὴν ἀναβίωσιν ὑπὸ τὸν Κωνσταντίνον Παλαιολόγον. Καὶ μαρτορεῖ μὲν ὁ Βησσαρίων, ὅτι οὗτος ἦδη ἐκ μακροῦ διενοεῖτο τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου προτείνομένων. 'Ἄλλ' οἱ καιροὶ δὲν ἤσαν μενετοί. Αἱ ἀρξάμεναι ἥδη ἐπιδρούσαι τῶν Τούρκων ἀνεστάτων τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἡ περὶ τῆς καθ' ἡμέρας ἀμύνης μέριμνα δὲν ἀφίνε καιρὸν πρὸς γενναίας μεταρρυθμίσεις. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἀγαπώμενος καὶ θαυμαζόμενος δεσπότης ἡγαγκάζετο, καταλείπων τὴν Πελοπόννησον, νὰ περιβληθῇ τὸ ἀκάνθινον στέμμα τοῦ Βυζαντίου καὶ τύχῃ τοῦ μαρτυρετοῦ στεφάνου παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἅγιου Φωμανοῦ. Οἰονεὶ δὲ προμαντεία τοῦ ἡρωικοῦ ἔκείνου θανάτου δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αὐταὶ αἱ λέξεις, δι' ᾧν ὁ Βησσαρίων ἔξεραζε τὴν περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀρίστην αὐτοῦ γνώμην. Ζήσεις παρὰ τῇ μνήμῃ τῶν δψιγόνων ἀνθρώπων ἀθάνατος, οὐδὲ συναποθανεῖται σου τῷ σώματι ἡ φήμη τε καὶ τὸ δνομα, ὡς τῶν πλείστων βασιλέων τε καὶ ἀρχόντων, ἀλλὰ τῇ νῦν εὐφημίᾳ ἀνάλογον καὶ τὴν μετὰ θάνατον εὔκλειαν ἔχεις, ἢ παντὸς ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ πρότερα ποιεῖσθαι ἀνάγκη¹.

¹ Ἡδε ἀνωτέρω σ. 23,13 κ. ἡ.